

„A sagittis Hungarorum . . .”

A magyarok ijja és nyila.

I. Bevezetés.

„*A sagittis Hungarorum, libera nos, Domine!*” A magyarok nyilaitól, ments meg, Uram minket! — Ez a fohász hangzott el állítólag a kereszténységnek csaknem minden templomában a honalapítás korabeli magyar kalandozások idején.¹ Ebben bizonyosan van némi túlzás, mert nem valószínű, hogy a kereszténységnek minden templomában hangzott volna ez a könyörgés, azonban történelmi tény az, hogy Modena város lakossága, kétségtelenül a magyarok 924. évi betörése alkalmából a város védőszentjéhez, Szent Geminianushoz emígy könyörgött: „*Ab ungerorum nos defendas jaculis.*”

A történelemből tudjuk, hogy csaknem egész Európa népeit a IX. század végén és a X. század elején, hetvenkét esztendőn keresztül rettegés és félelem fogta el mindenütt, ahol csak megjelentek a magyarok lovascsapatai. A mai ember alig tudja megérteni, hogy mint volt az lehetséges, hogy egy kisszámú népnek nem túlságosan nagy lovascsapatai, hogyan tudták háromnegyed évszázadon keresztül az akkori egész művelt világot így megfélemlíteni. Csodálkozunk azon a bátorságon, amellyel ennek a félnomád pásztornépnek csapatai olyan messzire vivő utakra mertek vállalkozni hadakozva, zsákmányolva csaknem egész Európát, Brémáig, Spanyolországig, Sziciliáig, Konstantinápolyig. Mert a külföldi történetírók azon állítását, hogy ezek a csapatok roppant nagyszámú seregek voltak, mint képtelen túlzást már régen megcáfolták. Ezzel az állítással csak szépíteni vagy menteni akarták a nemzetüket ért folytonos vereségeket, vagy mint a lechmezei csatánál — fokozni győzelmük dicsőségét.

Számbeli fölényük tehát nem volt. De állítólagos vadságuk vagy kegyetlenségük sem lehetett oka hadi vállalkozásaik bámulatraméltó sikerének. Ennek oka csakis valamely előttünk ismeretlen hadászati előnyük lehetett.

¹ Tóth Béla, Szájról szájra, 3.

A történetírók azt mondják, hogy főleg egészen új, eddig Európában ismeretlen *harcmodoruk* magyarázza sikereiket. Valószínűleg ez a harcmodor is egyik oka volt sikereiknek, de legfőbb oka az én nézetem szerint egy az akkori Európában egészen új, itt teljesen ismeretlen *tökéletes fegyver* volt. Ama sokat emlegetett harcmodor csak következménye volt e fegyver használatának. Egy szóval: legfőképpen egy új és jobb fegyvernek, azonkívül pedig e fegyver alapján kialakult harcmodornak köszönhetőek a magyarok nagy hadászati fölényüket s végeredményként háborús sikereiket. Ha tehát alaposan meg akarjuk ismerni ezt a kérdést, akkor először is meg kell vizsgálnunk azt, hogy milyen fegyvereik voltak a honfoglaló magyaroknak.

A magyar honfoglalás koráról szóló tudósítások között van tudvalevőleg olyan is, amely az akkori magyarok harcmodorát és fegyverzetét is leírja, t. i. *Bölcs Leó* bizánci császáré. Híres taktikájának XVIII. fejezetében a következőket mondja: „Fegyverük pedig *kard, páncél, íj* és *kopja*; így a csatában legtöbbje kétféle fegyvert visel, a vállán a felfelé álló kopját hordva, az íjját pedig kezében fogva s mindkettőt használva, ahogy éppen szüksége van rá; ha azonban üldözik őket, az íjjaiknak veszik nagyobb hasznát.“ Továbbá: „Nagy igyekezetet és gyakorlatot fordítanak a lóhátról való nyilazásra.“² (Salamon Ferenc szerint a sereg egyik része kopjás volt, másik pedig kardos, s az egész sereg nyilas.)³ *Bölcs Leó* további leírása szerint: „Jobbára a távolból való harcban és a lesvetésben lelik kedvüket, ... lévén ők lovasok, kik nem szállnak le lovaikról. De nem is kitartók gyalog állni meg helyöket, mint a kik lóháton növekedtek fel... Ellenökre van a kézre vívott fegyveres mérkőzés is, és a szemesen történő éjszakai meglepetések...“⁴

Kard, íj és *kopja*. Ezek voltak tehát a magyarok támadófegyverei. Ehhez azonban még hozzá kell tenni, ami Bölcs Leó leírásából kimaradt, de aminek kétségtelen bizonyítékát a honfoglalók sírjai szolgáltatják: a *fejsze* vagy *fokos*.

Csupán összehasonlításként közöljük, hogy az e korbeli nyugati népek támadó fegyvere a *lándzsa* és a *kard*, védő fegyvere pedig a *pajzs* volt. *Íjját* is használtak ugyan, de nem mindenütt és csak alárendelt szerepben. A nyugati népek harcmodora legfőképpen a *gyalogharc*, amelyben ember ember ellen küzdött, először lándzsával, azután karddal. Tehát ú. n. *közelharcban*.

El lehet már most képzelni, milyen ijedt zavart okozott németeknél, olaszoknál, bizánciaknál az, hogy hirtelen olyan ellenfelük támadt, amely nem volt hajlandó a földön állva megvárni a támadást s velük kardpárbajt vívni. Ellenben az ellenség emberei gyorslábú lovaikon száguldva jöttek, már messziről kilőtték nyilaikat, közéjük dobták kopjaikat s az-

² MHK. 35.

³ Arch. Ért. X, 291.

⁴ MHK. 37, 39.

után mint a szélvész újra elrobogtak. S hogy nyilakat olyankor nem hiába és céltalanul a levegőbe lötték, bizonyítja az a félelem, amely e népeket a magyarok nyilai miatt elfogta.

A magyarok fegyverei között azonban minden kétségen kívül a legfontosabb az íj és nyíl volt. Véleményem szerint csupán ennek a fegyvernek köszönhetőek minden sikerüket. Igaz, erre azt az ellenvetést lehet tenni, hogy hiszen a nyugati népek is ismerték és használták az *íjat* és *nyílat* fegyverül, s e szerint nem olyan bizonyos a magyarok ebbeli fölénye. Ha azonban a továbbiakban meg fogjuk látni, hogy milyen volt a nyugati népek íja s milyen íjat használtak a magyarok, akkor könnyen meg fogjuk érteni a dolgot. Éppen a két ellenfél e fegyvere közötti nagy különbség magyarázza meg azt a fentebbi feltevésünket, hogy a magyarok csupán ennek a fegyvernek köszönhetőek minden sikerüket.

II. Az íj.

Az *íj* az emberiség legrégebb fegyverei közé tartozik, mert már a kőkorszaktól kezdve el volt terjedve csaknem mindenütt, ahol emberek laktak. Anyaga, szerkezete és alakja szerint több típuscsoportra szokták osztani. A sorozat elején van az ú. n. *egyszerű íj*, amely egy alkalmas faágból vagy botból van faragva s az ívesre meggörbített fának két végére van rákötözve a megfeszített húr. Ez az íjforma feltalálható mind az öt világrész primitív népeinél, igen sok változatban. Fejlettebb alakot mutat a körülcsavarással megerősített íj, de a fejlődési sorozatnak a végén, mint fajának legtökéletesebb típusa, az ú. n. *összetett íj* szerepel. Ennek is több változata van, s miként a neve mutatja, különféle anyagokból van összetéve. Ez az *összetett íj* már az ókorban is el volt terjedve Európa keleti és déli részein; a szkythák és a görögök fegyvere volt, ismerték Thráciában és Kréta szigetén. Ázsia legnagyobb részén, Kisázsiaától Japánig mindenütt, még a közelmúltban is használták, csak a déli és északi széleken lakó, ethnológiailag is különálló némely nép nem ismerte.

Az *összetett íjnek* különféle változatai között a legtökéletesebb az, melyet a szaktudomány *török-* vagy *turkesztáni-íjnek* nevez. Ez az íjforma valószínűleg középzásiai eredetű s ez volt valamennyi mongol és törökfajú nép kedvelt fegyvere. *A hunok és az avarok, a tatárok és a honfoglaló magyarok is ezt az íjtípust használták.*

Az *összetett íjat* s természetesen legtökéletesebb faját, a turk vagy turkesztáni íjat is, különös szerkezete és alakja miatt *reflex-íjnek* is nevezik, mert mikor lekapcsolják róla az ideget, visszafelé hajlik s íve ú. n. nyugalmi (tehát felajzatlan) állapotban éppen ellenkező irányú, mint mikor az ideg meg van feszítve rajta. (Vö. 4. kép.) Az íjnek különös, többszörösen meghajlított alakja van, legtöbbször olyan ez, mintha két enyhén hajlott S-alakból volna összetéve. Anyaga, melyből készül, a kö-

vetkező: Belső magja, amely az íj egész hosszán végigvonul, kemény, rugalmas fából való vékony, lapos lécszerű rész, amely a középső részén vastagabb, a két vége pedig csúcsban végződik. Középső része azért vastagabb a többinél, hogy ott a kéz részére jobb fogást adjon, azonkívül azért, hogy ezen a helyen lehetőleg merev és ellentálló legyen az íj. Tehát nem az egész faléc hajlik egyenletesen, mint az egyszerű íjnál, hanem csak a középső merev részlétől jobbra és balra eső darabjai, de ezek sem végig, hanem csak egy bizonyos hosszúságban rugalmasak, mert a végső, kihegyesedő végeik megint merevek, mert ezekre vannak ráerősítve az ideg rákapcsolására való külön szerkezetek, mint később látni fogjuk.

A belső magját képező faléccen kívül még más anyagokból is készült az íj, és pedig: a faléc külső oldalára a marha láb- vagy nyakizomzatából való ínrostokból készült vastag réteget sajtoltak nagy erővel. Ezek a gondosan megtisztított, zsírtalanított és megpuhított ínrostok, ha megszáradtak, felette erős, szívós és rugalmas tömeggé merevedtek s a hozzászorított fával elválaszthatlanul összeragadtak. A faléc belső, a nyílazó felé eső oldalára két hosszú szarúlemezt ragasztottak halenyvvel. A bivaly, marha, vagy vadkecske szarvából faragott lemezeknek és a faléccel összeérő felületeit erre szolgáló külön szerszámmal erősen megkarcolták, megirdalták, hogy jobb tapadásuk legyen az összeragasztásnál. Az emígy „összetett“ három különféle alkatrészt végül beburkolták vagy vékony bőrrel, vagy az ázsiai népek univerzális anyagával, nyírfakéreggel.

Ilyen íjnak az elkészítése rengeteg türelmet, nagy szaktudást és rendkívüli ügyességet kívánt. Azonfelül még nagyon sok időbe is került az előállítás, mert a sokszor ismétlődő szárítási szünetek miatt öt, sőt tíz évig is eltartott az elkészítése. Az íj gyártása tehát a tudás és tapasztalat akkora mértékét kívánta meg, melynek megszerzése valószínűleg évszázadokba került. Valósággal művészi teljesítmény volt egy tökéletes íjnak az elkészítése. Elképzelhető tehát, hogy nagy az anyagi értéke egy-egy ilyen tökéletes íjnak, amelynek bőrburkolatát sokszor pompás préselt, festett és aranyozott díszítményekkel is ékesítették, sőt mint később látni fogjuk, fehérceontból való lemezekkel is díszítették. Természetesen aránylag igen magas ára is volt egy-egy ilyen íjnak, néha több lónak vagy marhának az értékével is felért.⁵

A kaliforniai múzeum mindenféle típusú íj erejét és a nyíl átütő képességét vizsgálván hosszú és pontos kísérletekkel, arra az eredményre jutott, hogy a legjobb íj valamennyi között egy összetett türk íj volt.⁶

*

Kétségtelen, hogy a magyaroknak is legősibb fegyvere az íj volt, amelyet még az őshazában ismertek meg és használtak. Ezt mind az

⁵ Jähns, Entwicklungsgeschichte, 279, 288.

⁶ Ebert, Reallexikon der Urgeschichte, XIII, 237.

íj, mind a *nyíl* szavunk bizonyítja, mert ezek valamennyi finnugor nyelvben feltalálhatók.⁷ Ez az őshazabeli íj azonban valószínűleg még nem volt az a tökéletes fegyver, mellyel őseink később mai hazájukat szerezték. Ama régebbi íj is minden valószínűség szerint az összetett íj típuscsoportjához tartozott, s olyan lehetett, mint amilyen a szamojédéké, amely csupán fából és ínrostokból készült. Esetleg olyan is lehetett, mint a lappok-é, mely kétféle fából, összeenyvezett nyír- és fenyőfából van összeszerkesztve s eső meg hó ellen nyírfakéreggel van borítva. A honfoglalás idején azonban már turkesztán-típusú íjat használtak a magyarok s ezt talán a szomszéd onogúr-bolgároktól vették át, akikkel való szoros érintkezésük, tudjuk, évszázadokig tartott s akiktől eltanulták a nomád állattenyésztést. Mert ez az íj éppen a nomád állattenyésztő népek tipikus fegyvere. A nomád úgy szereti a fegyverét, mint a lovát s az íjat úgy becsüli mint legfőbb tulajdonát, amely apáról fiúra öröklődik. Ezek a népek nemcsak hadba és rablótámadásokra indulnak fegyveresen, hanem nyájaikat is fegyveresen őrzik és fegyveresen vándorolnak. Az íj gyakorlati használhatóság szempontjából a legvalódibb és legtipikusabb *nomádfegyver* s ez maradt mai napig. Nagy értéke mindig lövésének alattomos nesztelenségében volt, ami a legkitűnőbb *vadászfegyverre* avatja. E tulajdonságai miatt tartották meg a nomádok az íjat akkor is, mikor már régen elterjedt közöttük a puskaporos fegyver is.⁸

Az sem lehetetlen azonban, hogy nem az onogúr-bolgárok, hanem a IV. század végén rájuk törő hunok, s az ezek nyomában feltűnő egyéb török fajú középpázsiai népek ismertették meg a magyarokkal a turkesztáni típusú íjat. Erre látszik mutatni az a körülmény, hogy a nagy különbség dacára, mégis feltűnő rokonságot mutat a magyarok íjja az *avar* íj formájával.

*

Ha a mai ember a magyarok íjjáról-nyíláról olvas, önkéntelenül ugyanabba a hibába esik, mint amikor azt olvassa, hogy a honfoglaló magyarok sátorban laktak. Az emberek túlnyomó nagy része ugyanis ilyenkor bizonyára a vásári vászonsátrakra gondol, vagy a cigányok füstös, szellős sátrai jutnak az eszébe. Szakasztott így van ez a nyíllal-íjjal is. Gyermekkori emlékek: fűzfavesszőből és hornyolt zsindeyből készített ú. n. íjpuska és fűzfavesszőből metszett nyílnak a képe elevenedik meg képzeletünkben. Legjobb esetben — a műveltebb olvasó — emlékszik könyvekben látott képekre, múzeumokban megcsodált tengerentúli primitív népek íjjára, nyílára — s nem valami jó véleménye lesz az ősmagyarok e fegyverének harci értékéről. Megnyugtathatjuk az olvasót, amint a honfoglaló magyarok nem laktak vásári- vagy cigánysátorban, úgy magyar elődeink íjja-nyila sem volt olyan, amilyennek képzelik.

⁷ Magyar Nyelvőr, XLIII, 385.

⁸ F. Ratzel, Völkerkunde, III, 350.

Kitűnő és tökéletes fegyver volt az, amely körülbelül úgy viszonylott a fent említett primitív népek íjjához, mint a mai modern automatikus ismétlő-puska a XVI. századbeli elültöltős kanócos, kovás flintához.

Mielőtt a magyar íj rekonstrukciójához fognánk, felvetődik a kérdés, hogy mit tudunk vagy tudunk eddig erről a fegyverről. Bizony nagyon keveset, majdnem semmit. Nyilvános múzeumainkban és magánosok fegyvergyűjteményeiben hiába keressük a régi magyarok íjját, nem találunk sehol egy darabot sem. Mind elpusztult régen, mert mikor még volt belőle, senkinek sem jutott eszébe, hogy akár csak egyet is el kellene tenni az utókor számára. Mindenféle más fegyver megmaradt és feltalálható a gyűjteményekben, sokkal régebbi is, de ebből a fajtából nem maradt.

Írásbeli adataink vagy leírások sincsenek, amelyek alapján rekonstruálni lehetne a magyarok íjját. Mindössze egy számbavehető adatra akadtam, s ez azt mondja, hogy a magyarok főfegyvere a *szarúból való íj* és a meglehetősen hosszú és vascsúccsal ellátott nyíl, amely úgy a közvetlen céllovésre (Kernschuss), mint az ívben való lövésre szolgált.⁹ Hogy mire támaszkodik ez a nagyon érdekes és ha igaz, igen fontos leírás, nem állapítható meg. A többi írásbeli adat sem az íj formájáról, sem az anyagáról nem ad felvilágosítást. Ezeken kívül csak egynehány *képes ábrázolás* őrizte meg állítólag a magyar nyíl és íj emlékét. De hogy milyen értékkel bírnak ezek az ábrázolások a mi szempontunkból, azt az alábbiakban fogjuk megtudni. *Szendrei János* „A magyar viselet történeti fejlődése“, továbbá „Magyar viseletképek címeres leveleinkben“ c. munkáiban, valamint *Nagy Géza* „A magyar viselet története“ c. munkájában pontosan felsorolják és közlik ezeket a megmaradt ábrázolásokat. *Nagy Géza* szerint az Árpádkori íj alakja több egykorú emléken maradt meg. Egyik a velencei Szt. Márk templomnak egyik mozaikképén, az ú. n. indusok képén; más szerkezetű azonban az íj egy másik emléken, a novgorodi Mária-képen, amely szerinte a XII—XIII. sz.-beli kelet európai íj típusának tekinthető. Hasonló íjjal van ábrázolva a budapesti Margitszigeten talált domborműves téglá nyilazó kun lovasa. Egy bényi domborműves kövön látható vadászok ijja is ilyen formájú.¹⁰ Feleslegesnek tartom ezeket a fent felsorolt íjformákat ábrákban bemutatni, mert egy részük nyilvánvalóan nem magyar íjat ábrázol, másrészük (a két utolsó) olyan kezdetleges és minden részlet nélkül való sematikus ábrázolás, amely a mi szempontunkból teljesen értéktelen. A *Szendrei János* magyar viseleti képein látható íjak, sajnos szintén nem jöhetnek számításba, mert ezek egytől-egyig sokkal későbbi korból származnak, olyan időből valók, amikor a magyarok már régen elhagyták ősi, keletről hozott íjüket s a nyugati népek nehezebb fegyverzetét vették át, amelyet a külföldi lovagok

⁹ Köstler, Die Ungarnschlacht auf dem Lechfelde, 1884. 13.

¹⁰ Nagy Géza i. m. 79.

hoztak divatba nálunk.¹¹ A régi fegyverzetet megőrző köznépről és várjobbágyságról sajnos nem maradtak fenn képes ábrázolások. *Szendrei* képein láthatók: előkelő kun urak, magyar főurak szablyákkal és kézijakkal, Nagy Lajos korából; azután XVI. sz.-beli fametszeteken és rézmetsetű képeken és a XVII. sz.-ból valókon lovasok „tegezbe helyezett kézijjal”.¹² Az utolsók már mind a török háborúban használt s nyilván török eredetű íjat ábrázolnak. Erre mutat többek között az idézett mű 114. és 119. oldalán látható nyíltartó alakja is. Egyetlen kivétel van a sok közül, a 125. lapon látható íj, de különösen a nyíltartó tegez, amely hasonlít a régi magyarok tegezére, azzal a különbséggel, hogy nincsen fedele s hogy a nyilak fordítva vannak bele rakva. — *Szendrei* másik említett munkája (Magyar viseletképek címeres leveleinkben) a mi szempontunkból szintén teljesen mellőzhető, mert a címeres leveleken ábrázolt nyilazó vitézek íjja egytől-egyig a XVII. sz. divatját mutatják. Amint tehát látható, a fennmaradt képes ábrázolások anyaga e kérdés megfejtésénél számba nem jöhet.

A honfoglaló magyarok íjára vonatkozólag majdnem kizárólag a *sírokban talált leletekre* vagyunk utalva. Ezekén kívül felhasználjuk az ethnológia összehasonlító anyagát, amely — mint látni fogjuk — erre kiválóan alkalmas. A következőkben tehát meg fogjuk vizsgálni a sírok anyagát s ezek alapján, valamint az ethnológiai párhuzamok segítségével megkíséreljük az íj rekonstrukcióját.

A régi időben az elhalt harcost ruhástól s minden harci felszerelésével együtt temették el. Ezért találunk a régi magyarok sírjaiban is mindenféle egyéb tárgy között *fegyvereket* is. Találunk *kardot, kopját, szekercét, nyilcsücsokat* és *tegezmaradványokat*. Nyilvánvaló, hogy a legfontosabb fegyvert, az *íjat* is bele tették a sírba, de az, mint fentebb a turkesztán íj leírásánál láttuk, olyan anyagból volt készítve, amely igen hamar elpusztult a földben, úgy, hogy a legtöbb esetben még a nyoma sem maradt meg. A megmaradt *nyílhegyek* és *tegezmaradványok* azonban kétségtelenné teszik, hogy a sírban *íjnak* is kellett lenni.

Valóban maradtak tegezmaradványok és nyílhegyek mellett az *íjról* való részek is a sírokban elég szép számmal, ha nem is minden sírban. Ezekből a nagyon sokáig fel nem ismert íjrészletekből lehet következtetni az íj alakjára és szerkezetére. Vagy hatvan esztendő telt el, amióta először megtalálták azokat a *lapos, hosszúkás csontlemezeket*, amelyekről végre kiderült, hogy az íjnak részint díszítésére szolgáltak, részint szerkezetéhez tartoztak. Csak nem régen, a szegedi múzeum utolsó esztendei ásatásai alapján sikerült ezeknek a faragott csontlemezeknek a kérdését megfejtennem.¹³ Ez a megfejtés ugyan az *avarok* íjára vonat-

¹¹ Nagy Géza, A magyar viselet története, 76.

¹² Szendrei János, A magyar viselet történeti fejlődése, 11, 13, 50, 59, 60, 74, 83, 89, 90, 92, 93, 114, 116, 119, 120, 125, 195. l.

¹³ Dolgozatok, 1930, 178—220.

kozik, az avar sírokból talált anyag alapján, mivel azonban *magyar* sírokból is az avarokéhoz hasonló csontlemezeket találunk, nyilvánvaló, hogy azok is íjról való részletek. (1. és 2. kép.)

Avar sírokból már meglehetősen számmal ismerünk ilyen íjról való csontlemezeket, ellenben a magyarok sírjaiban felette ritkán fordulnak elő. Valószínűleg nem mintha ott nem lettek volna, hanem azért, mert kevés a hiteles és rendszeresen felásott magyar sír s a véletlenül előkerült s nem szakember által feltárt sírokból valószínűleg mint értéktelen holmit kidobálták, semmibe sem vették ezeket a többnyire vékony és

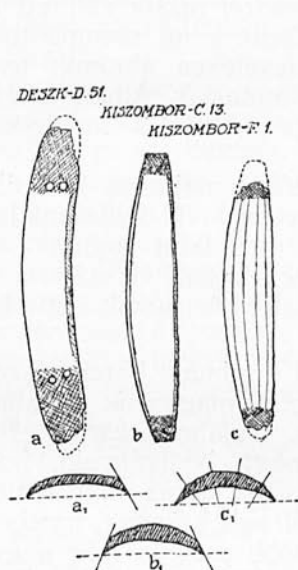

Abb. 1. kép.

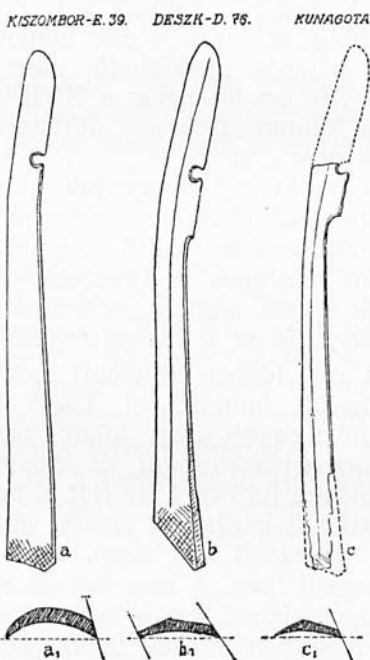

Abb. 2. kép.

könnyen pusztuló csontlemezeket. A szakirodalomból mindössze öt helyről sikerült csontlemezeket megállapítani, úgy hogy azok alapján valóban nem lehetett eddig a kérdés megoldásához fogni. A szegedi múzeum azonban ebben a tekintetben is szerencsés helyzetben volt, amennyiben a múzeum Móra Ferenc igazgató legutóbbi ásatásai révén több ilyen (eddig még közzé nem tett) anyag felett rendelkezik, mint amennyi a többi magyarországi múzeumokban együttvéve található.

Előbb az idegen anyagot ismertetjük, a megtalálás sorrendjében, azután a szegedi múzeum csontlemezeit vizsgáljuk meg. Előljáróban

azonban meg kell jegyeznünk, hogy a felsorolásban *középső lemeznek* (1. kép) az íj közepéről való, s *hosszú lemeznek* (2. kép) az íj két végéről való csontlemezeket nevezzük.

1. Az első ilyenmű csontlemezek 1871-ben kerültek elő a nógrád-megyei *Pilin* községben, egy honfoglaláskori magyar lovassírból. Két hosszú, az íj végéről való, és két kisebb töredéket találtak a csontváz oldala mellett.¹⁴

2. Tíz év mulva, 1881-ben találták meg a komárommegyei *Nemes-Ócsán* a második csontlemezeletet, szintén lovas vitéz teteme mellett. Egy meglehetősen épen megmaradt kard feküdt a sírban s e kard mellől került elő a négy darab 25 cm hosszú és 2 cm széles csontlemez, amelyeket akkor a megtaláló tévesen a kardhüvely részeinek tartott s leírásában úgy tünteti fel, mintha a kard két oldalát borították volna.¹⁵

3. A harmadik lelet a bácskai *Gombos-Bogojevoról* származik. A csontváz jobb combcsontja felső csuklójához közel találtak három magyar nyílcsúcsot a tegezvasalás között s a bal térde körül vékony csontlemezt. A leletet nem ismerem, ábrát a csontlemezről nem közölnek, így nem egészen bizonyos, hogy íjcsont volt-e ez a lelet.¹⁶

4. Negyedik leletünk újra a nógrádmegyei *Pilin*ben került elő a honfoglaláskori temető 61. sz. sírjából. Itt csak két darab 10—11 cm hosszú középső lemezt találtak, „puha anyagból, tojásdad idomúak, harántosan kihajlók, egymással érintkező helyzetben voltak a csontváz combjai között.”¹⁷

5. A X. század második feléből származó *kenézlői* (Szabolcs-megye) sírmező 16. és 18. sz. lovassírokból ismerünk még ilyen csontlemezeket. A 16. sz. sír csontvázának bal felkarja belső szélén és annak egész hosszában keménypapír-vastagságú két, darabokra tört csontlemez feküdt. Meg nem állapított helyről még négy darabot szedtek ki.¹⁸

6. A 18. sz. sírből tizenhat darab csontlemez és töredék került elő. Egy a bal könyök mellett, egy a térd alatt, rézsut, keresztben feküdt. A többieket a mellkason és fel nem jegyzett helyeken találták. Két darab páros volt s a megtalálás alkalmával 7 mm vastag földréteget vett közre, amiből akkor azt következtették, hogy sem vas, sem fa nem volt, hanem a vértnek nemeze, amit a csontlapok közrefogtak.¹⁹

7. Az eddig még nem közölt idegen anyag közül volt alkalmam a *kecskeméti* múzeum tulajdonában levő csontlemezeket tanulmányozni.²⁰ Az Alpár községhez közeli *Szikra-Madari* tanyán ásatott Kada Elek

¹⁴ Arch. Közl. 1871, IX, 17; Hampel, Alterth. II, 449 és III. T. 335.

¹⁵ A. É. XIV, 352.

¹⁶ A. É. XXI, 425.

¹⁷ Hampel, Honf. 182 és 69. 2.; Hampel, Alterth. II, 878 és III, 524.

¹⁸ A. É. XXXIV, 324.

¹⁹ A. É. XXXIV, 330.

²⁰ Dr. Szabó Kálmán múzeumi igazgatónak tartozom ezért köszönettel.

1898-ban, s egy lovassírban talált két darab igen világos színű középső csontlemezt. Hosszuk 12·5 cm, szélességük 24 mm.

8. Egy másik sírból hosszú csontlemezeknek darabjai kerültek elő, összesen négy darab, 9 és 13 cm hosszúság között. Feltűnően vékonyak, legvastagabb részükön is csak 2 mm vastagok. Nevezetes ezeken a csontlemezeken az, hogy a lapok külső felülete nem egyenletesen domború, hanem középen gerinc fut végig, amelyet két egyenes sík felület szögben való találkozása alkot.

9. A szentesi múzeum anyagában két sírból való íjlemezek kerültek elő. A *Szentes-Szent László*, 6. sz. lovassírban egy darab középső csontlemez volt, egy másik bizonytalan használatú díszített csontlappal együtt.

10. Az ugyancsak *Szentes-Szent László* 13. sz. lovassír földjében két darab középső csontlemez volt.

11. A *szegvári* oromdülői leletből is került egy darab csontlemez a szentesi múzeumba.²¹

A *szegedi múzeum* birtokában levő magyar íjcsontok közül eddig csak a *Móra Ferenc* 1926. évi *kunágotai* ásatása alkalmával előkerült darabok vannak közölve.²² Azonkívül az avarok íjának tárgyalása alkalmával²³ megemlítettem a *kiszombori* ásatások négy sírjának csontlemezeit. Azóta megsaporodtak a kiszombori csontleletek és egy újabb lelőhelynek, *Deszk-D*-nek öt sírjából kerültek elő magyar íjcsontok. Ennek az anyagnak az alapján már meg lehetett kísérelni a magyar íj rekonstrukcióját.

12. A *kunágotai* 3. sz. lovassírban a csontlemezek a medence táján és a két alsó lábszár között találtattak. Két íjnak a részletei voltak ezek. A hosszú lemezek egyikén s egy kisebb töredéken ugyanolyan gerinc van, mint a 8. sz. alatt említett *szikra-madaritanyai* csontlapokon. Egy másik sajátosság látható mindhárom hosszú lemezen, amennyiben a homorú oldalukon, közvetlen az ideg beakasztására szolgáló bevágás alatt a csontlap egész oldala erősen ki van vágva. (2. kép, c.) Az összes ismert csontlemezek között ez az egyetlen ilyen formájú. A középső lemezek hossza kb. 130 mm, szélességük kb 30 mm. A hosszú csontlemezek eredeti hosszát nem lehet megállapítani, mert csonkák, szélességüket is csak egy helyen, az idegakasztó nyílás táján, ahol 18—20 mm.

13. A *Kiszombor-B*. temető 12. sz. sírból két darab középső csontlemez került ki. A 150 mm hosszú és 25—26 mm széles lemezek szokatlanul vastagok (középen 4—5 mm), s jellegzetes keresztmetszetük van. Az erősen domborodó felső felület egyik oldalon élben találkozik

²¹ E helyen mondok köszönetet a szíves közlésért Csallány Gábor igazgató úrnak.

²² Dolgozatok, 1926, 131.

²³ Dolgozatok, 1931, 184—185.

a belső kevésbé domború felülettel, a másik oldalon azonban ferdén le van metszve az egész él, végig s ez a 3—4 mm széles felület végig meg van irdalva. Két hosszú lemeznek a darabjai voltak még ebben a sírban, eredeti hosszuk kb. 265—270 mm lehetett. Alul 28—30, fent 18 mm volt a szélességük. Vastagságuk lényegesen kevesebb a középső lemezknél, 2—2¹/₂ mm. Felületük egyenletesen domború, oldalsó éleiken erős irdalás van, valamint az alsó kiszélesedő végükön is.

14. A *Kiszombor-B.* 217. sz. sírban a csontváz medencéjében és a lábszárak között feküdtek a csontlemezek. Némileg épen csak egy középső lemez (130 × 27 mm) került elő; párjának csak a fele van meg. Hosszú lemezt egyet sem lehet hiánytalanul összeállítani a darabokból, pedig háromnak van meg kisebb-nagyobb darabja; hosszuk kb. 280—290 mm lehetett, szélességük lent 25—30, fent 13—14 mm volt. A csúcsonál 4¹/₂ mm vastagok, egyéb helyeken átlag 2 mm. Az összes lemezek erősen domborúak, a középső lemezek két végükön s az egyik élük mentén, a hosszú csontok a széles alsó végükön, valamint mindkét hosszélükön meg vannak irdalva.

15. A *Kiszombor-B.* 284. sz. sírban nyílhegyekkel és tegezvasalással együtt csak két darab középső csontlemez volt. Hosszuk ép állapotban 130 mm lehetett, szélességük 25—26 mm, legnagyobb vastagságuk 3 mm. Mindkét végükön, valamint az egyik hosszélen irdalás látszik. Ez különben az első és egyetlen lemezpár, amelyen némi díszítésnek a nyoma látszik. Mindkét lemez egyik végén, az irdalás szélén 8—9 mm széles, eredetileg négy vonalból álló sáv vezet keresztül a lemez egész szélességén. A másik végén is lehettek, de ott a csont erős korhadása elmosta a vonalakat.

16. A *Kiszombor-C.* temető 13. sz. sírban is csak két középső lemez volt. Hosszuk 146, szélességük 30, legnagyobb vastagságuk 3 mm. Mindkét végükön és az egyik oldalélen erős irdalás látszik. (1. kép *b.*) Keresztmetszetben igen domborúak, hosszirányban pedig ellenkezőleg, enyhén homorú vonalat mutat a felületük.

17. A *Kiszombor-C.* 15. sz. sír kevés vastöredéke között szintén két középső csontlemez volt, némileg töredezett szélekkel. Hosszuk 135 mm lehetett, szélességük 30, legnagyobb vastagságuk 3 mm. Irdalás mint a fentiekén. Ezek a lemezek még jobban hajlanak kifelé két végükkel, mint a 13. sz. sírbeliek.

18. A *Kiszombor-E.* sírmező 39. sz. sírből egy kisebb részlet híján egész lemezkészlet került elő. Megvan a szokott formájú két középső lemez, méretük 135 × 27, legvastagabb középső részükön 4 mm. Az egyik hosszú lemez teljes és egész (2. kép *a.*), másik kettő is teljes, de darabokra van törve, a negyediknek csak háromnegyedrészre állítható össze. Hosszuk 265, szélességük lent 25, fent 18 mm. Vastagságuk 2—2¹/₂ mm. A hosszú lemezek alakja egyenletesen enyhén ívelt, szélessége is csaknem egyenlő végig, alig észrevehetően szélesedik lefelé.

Mindkét széle végig meg van irdalva, az idegakasztó behornyolás nagy és kikopott, annak jele, hogy a csontlapok sokat használt íjnak voltak a részei. Lovassírból valók, a csontváz bal oldalán feküdtek. A középső lemezek a balkéz táján a nyílhegycsomó alatt, egy-egy hosszú lemez a bal karon és a bal mellen, a másik két hosszú lemez a bal alsó lábszáron keresztül s a két lábszár között feküdt. Volt a sírban ezeken kívül még kengyel, zabla, kés, csiholó acél, nyílhegycsomó és tegezvasalásnak a töredékei.

19. A *kiszombori* F. jelzésű sírmező 1. sz. lovassírjában, kengyel, zabla, kés, bronzdíz mellett, volt a csontváz jobb lábszára mellett két nyílhegy s a tegezvasalásnak sok töredéke, valamint a jobb lábszár között faragott *csontlemezek* és lemeztöredékek. A középső lemezekből csak egy darab került meg (125×29 mm), igen domborúra hajló felülete van, két széle élben végződik. A felülete keresztmetszetben nem egyenletes ívalak, mint a többi hasonló lemezen, hanem négy párhuzamosan haladó alig észrevehető él vagy gerinc öt egyenes sík felületre bontja a lemez felületét. (1. kép c.) A töredékekben megmaradt hosszú lemezek háromnak az alsó felét-harmadát mutatják s egyik a felső végét. Eredeti hosszúságuk meg nem állapítható, szélességük 17—21 mm között, vastagságuk $1\frac{1}{2}$ —2 mm között van. Forma szerint ezek a hosszú lemezek beletartoznak a kiszombori lemezek csoportjába, erősen feldomborodó felületük azonban a kúnágotai és a madaritanyai lemezek módjára gerinccel vannak ellátva. A hosszú lemezek oldalélei ferdére vannak lemetszve, s ez a 2—3 mm széles sáv erősen meg van irdalva.

Móra Ferenc 1931-ben a torontálmegyei *Deszk* község határában tárt fel egy 206 sírból álló avar és magyar temetőt, s itt öt sírből kerültek elő újról való csontlemezek.

20. A *Deszk-D.* 51. sz. feldúlt sír földjében találtak két darab középső csontlemezt. Szokatlanul nagy példányok ezek, ép állapotban 165—170 mm hosszúak lehetnek, szélességük 26—28 mm. Alakjuk is eltér némileg a szokottól, amennyiben nem keskeny ellipsis-, hanem ívalakúak. Egyedülálló az, hogy a két lemez mindkét végén két-két kerek lyuk van, 3—4 mm átmérővel, amelyekben valamikor fából vagy csontból való szögek voltak alkalmazva. Úgy látszik e szokatlan módon voltak az íj fájára erősítve. A két lemez egyik éle ferdén le van metszve és erősen megirdalva, a két vége is természetesen, a szokott módon. (1. kép a.)

21. A *Deszk-D.* 57. sz. sírban, a kardvágástól meglékelt koponyájú vitéz bal karján keresztül tegezvasalás-töredékek voltak, egy nyílcsúcsnak szeges vége s ezek között öt darab apró töredék az íj csontlemezeiből. Se alakot, se méreteket nem lehet megállapítani róluk.

22. A *Deszk-D.* 65. sz. sírban nyílhegyek és tegezvasalás-töredékek között egy középső csontlemeznek a vége is megkerült.

23. A *Deszk-D.* 73. sz. feldúlt sírnak összetúrt csontjai között két kengyel, két pityke és egy gyűrű mellett volt még néhány csontlemez-töredék is. Egy középső lemezt lehetett összeállítani három darabból, amelynek hossza 135, legnagyobb szélessége 20 mm. A többi egy hosszú lemeznek két kisebb töredéke volt.

24. A *Deszk-D.* 76. sz. lovassírból, kengyel, zabla, fokos, kés, vascsat, függő, mell dísz s a jobb vállnál tegezvasalások és nyílhegyek, a jobb kézfnél pedig csontléc-töredékek kerültek elő. A középső lemezeknek csak egy kis töredéke maradt meg, ellenben a hosszú lemezekből háromnak a darabjai vannak meg. Kettőn középgerinc van (2. kép *b*), mint a kunágotai, madaritanyai és a 19. sz. a. felsorolt Kiszombor-F. 1. sz. lemezeken. A harmadik lemeznek a felső fele van meg, de ezen nincs gerinc; olyan, mint a többi kiszombori lemez. A gerinces lemezek abban különböznek az eddigi formáktól, hogy alakjuk az idegkakasztó bevágás helyén legszélesebb (21 mm), s lefelé, a közepe táján a legkeskenyebb (17 mm). Az oldalélek irdalása is más, mint a többi lemezé.

25. *Szeged-Királyhalmon* 1933 tavaszán találtak földhordás közben egy honfoglaláskori sírt, amelynek anyaga a szegedi múzeumba került. Igen jó fenntartású két kengyel, csikózabla, hét darab nyílcsúcs és egy kis késpenge, valamint egy darab tegezrészlet mellett volt még néhány csontléc-töredék is.

Az avar sírokban talált csontlemezekről kimutattam, hogy azok az íjnak erősítésére és díszítésére szolgáltak.²⁴ A csontlemezek az íjnak három helyén voltak alkalmazva, még pedig egyik lemezcsoport az íj közepén volt elhelyezve, ott ahol a nyílazó az íjat balkézzel fogta, amikor lőtt; egy második és egy harmadik teljesen egyenlő lemezcsoport pedig az íjnak két végére volt erősítve. Az avar íjon a középső lemezcsoport három darab lemezből áll, két egybevágó formájú szélesebb és egy keskenyebb lemezből. A magyar sírok középső lemezcsoportja csak két széles lemezt tartalmaz, a harmadik, keskeny lemez itt hiányzik. Az avar íj két végére erősített lemezcsoport 4—4 lemezből volt összeállítva s az így összeerősített csontlemezek tok módjára rá voltak húzva az íj hegyes végére. Ezzel szemben a magyar íj szélső lemezei mindig csak párosával fordulnak elő, az avar íj két keskeny ék alakú kiegészítő lemeze itt mindig hiányzik. Az avar íjakon ezek szerint mindig összesen *tizenegy* darab faragott csontlemez volt, a magyarokén azonban *hatnál* több sohasem. Ez az egyik különbség az avar és a magyar íj között. A magyar íj ezek szerint, a lemezek alkalmazása tekintetében valamivel egyszerűbb volt az avar íjnál. A második különbség a két nép íjja között a csontlemezek alakjában van. A középső lemezek közül az avaroké rendszeren nagyobbak, két szélük párhuzamos s két végük többnyire szegletes, egyenes

²⁴ Dolgozatok, 1930, 178.

szélű csúcsban végződik, a magyar íj középső csontlemezei ellenben rendszeren kisebbek és körvonalaik elliptikus alakúak. Az íj két végére alkalmazott lemezek között még nagyobb a különbség, ámbar az ideg beakasztásának módja teljesen egyező. Az avar csontlemezek ugyanis a külső szabad végükön legszélesebbek s az íjra erősített belső végük hegyben végződik, azonkívül ez a belső vég meglehetősen erős ívben elhajlik. A magyar íj végső lemezpárja soha sem görbül meg ennyire, a lemezek alig hajlanak valamit, néha szinte egyenesnek látszanak. Azonkívül külső szabad végükön a legkeskenyebbek, belül pedig, ott ahol az íjra erősítik, legszélesebbek. A csontlemezeknek ez az egymástól való különbözősége erősen befolyásolja az egész íj alakját is, mint alább látni fogjuk.

Mielőtt a magyar íjcsontok részletes leírását adnám, meg kell említenem azt, hogy nem mindig fordul elő az ú. n. teljes szerelvény, tehát a hat lemez hiánytalanul egy-egy sírban. Van eset, hogy csak a középső lemezek vagy azok töredékei kerülnek ki a sírból. Ellenben olyan esetet

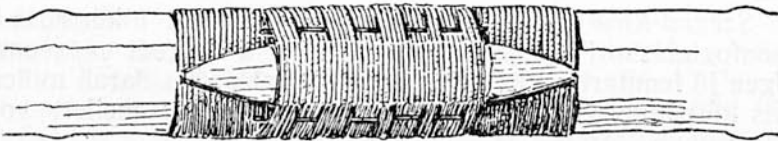

Abb. 3. kép.

nem ismerek, hogy csak az íj végéről való hosszú lemezek kerültek volna elő, de középső lemezek nem. (Csak *középső* lemez volt a következő helyeken: Pilin-Sirmánhegy 61. sír, Kiszombor-B. 284, Kiszombor-C. 13. és 15., Deszk-D. 51., 65. és 73. sz. sírokból.) Ez úgy magyarázható, hogy voltak íjak teljes csontlemez felszereléssel, tehát hat lemezzel és voltak olyanok, amelyekben csupán a középső két lemez volt meg. Sőt nagyon valószínű, hogy csak a díszesebb kivitelű íjakon volt meg mind a hat csontlemez, s ezek mellett (talán a többség) voltak olyan íjak is, amelyekben a hosszú lemezek fából lehettek.

A *teljes* csontlemezszerelvénynek az íjon való olyan alkalmazása, mint ezt az avar és magyar íjon észlelhetjük, ma már ismeretlen és erre vonatkozó etnológiai analógiával sem szolgálhatunk. Ellenben *középső* lemezeket — amelyek alakilag leginkább a magyar középső lemezekhez hasonlóak — minden mongol típusú íjon alkalmaznak, mint azt Dr. A. Byhan, a hamburgi Museum für Völkerkunde osztályvezetője volt szíves velem közölni.²⁵ Neki köszönhetem az itt bemutatott ábrát is (3. kép), amely egy Előindia északnyugati részéből származó íjnak középső

²⁵ Ezért és a közlés végett átengedett 3, 7, és 8. sz., a hamburgi múzeum anyagából való ábrákért e helyen mondok köszönetet Dr. A. Byhannak.

részét mutatja, a két jellegzetes középső csontlemezzel. Az íj végére ma már nem tesznek csontlemezeket, hanem e helyett vagy fából vagy szarúból való külön füleket alkalmaznak. Ilyenek lehettek a hosszú lemezek nélküli magyar íjak is.

A magyar íj *alakját és szerkezetét* részben a csontlemezek, részben a ma is használatban levő analógiák alapján tudjuk rekonstruálni. Először tudni kellene, milyen hosszú volt ez a régi íj. Döntő bizonyítékunk erre nézve nincs. A szakirodalom több helyen utal arra, hogy a lovas népek íjja kisebb volt, mint a gyalog harcolóké. A japánok íjja eléri a két métert, a híres angol íjászok-é 1·85 m hosszú volt, s 0·90 m hosszú nyilakkal lőttek. A középkor elejéről való német íjak 1·50, az olaszok 1·52 m voltak. Ezek valóban tekintélyes méretek; ekkora íjat nem igen lehet lóháton eredményesen kezelni. Ezért mindenesetre ennél kisebbnek kell képzelnünk a magyarok íjját. A keleti népek közül pl. a baskirok íjja 1·25—1·33 m hosszú. Ez sem valami kis méret, de úgylát-szik ez felel meg leginkább a magyarok íjjának is.

Van ugyanis két közvetett adatunk, amelyek alapján ki tudjuk számítani, hogy mekkora lehetett a magyar íj. Az egyik a nyilak hossza, a másik a csontlemezek alapján megrajzolt szerkezet. A nyilak hosszát a megmért tegezok bizonyítják. Mint később látni fogjuk, találtak egy alkalommal egy 0·70 m, máskor pedig egy 0·80 m hosszú tegezt a földben. Ennek a két tegez méretnek megfelel 0·65—0·75 m hosszú nyíl. Viszont ennek a nyílméretnek 1·20—1·30 m hosszú íj felel meg. Ugyanerre a méretre jutunk, ha a csontlemezek alapján rajzban szerkesztjük meg az íjat (4. kép).

Mint az ábrából látható, az íj határozottan megkülönböztethető öt részből áll. Ezekből három, még pedig egy a középén, s egy-egy a két végén egészen *merev*, tehát a nyíl kilövésében közvetlen szerepet nem játszott. Ezt a három merev részletet borították az ismertett csontlemezek. A három merev részlet között feküdt egy-egy *hajlékony*, rugalmas rész, az íj tulajdonképeni működő eleme. Mint a rajzból látható, az íj egész hosszának körülbelül fele esik a merev, és fele a hajlékony részekre. E szerint a két hajlékony kar hosszára (az íjnak rúgóira) egyenként körülbelül 30—35 cm jut. Első pillanatra roppant kevésnek tetszik ez, de ez is azt bizonyítja, hogy ez az íj csak a legtökéletesebb szerkezetű összetett íj, a *turkesztán-íj* csoportjába tartozhatott. Rövidebb nem igen lehetett az íj, mert a csontlemezek meghatározott méretéből nem lehet elvenni, s ha a két rugalmas karból veszünk el, akkor már aránytalanná válik a két különböző célú rész hosszúsága s ezáltal az íj hatékonysága is sokat veszítene. Szóval, mint fentebb mondtuk, körülbelül 1·20—1·30 m hosszú lehetett a magyarok íjja. Természetesen arra gondolni sem lehet, hogy akkoriban minden íj pontosan egyenlő hosszú lett volna. Ezt kizárta már a kisipari egyenkénti gyártás, azonkívül a megrendelő vagy vásárló harcos ízlése, ügyessége és testi ereje, amely sze-

rint bizonyosan voltak méretbeli különbségek az íjban is. Ilyen különbségekre mutat például az, hogy a középső csontok között vannak kisebbek és nagyobbak, kisebb és nagyobb marokba valók.

Most vizsgáljuk meg az íj *szerkezetét*. Középső része (4. kép *c-től*

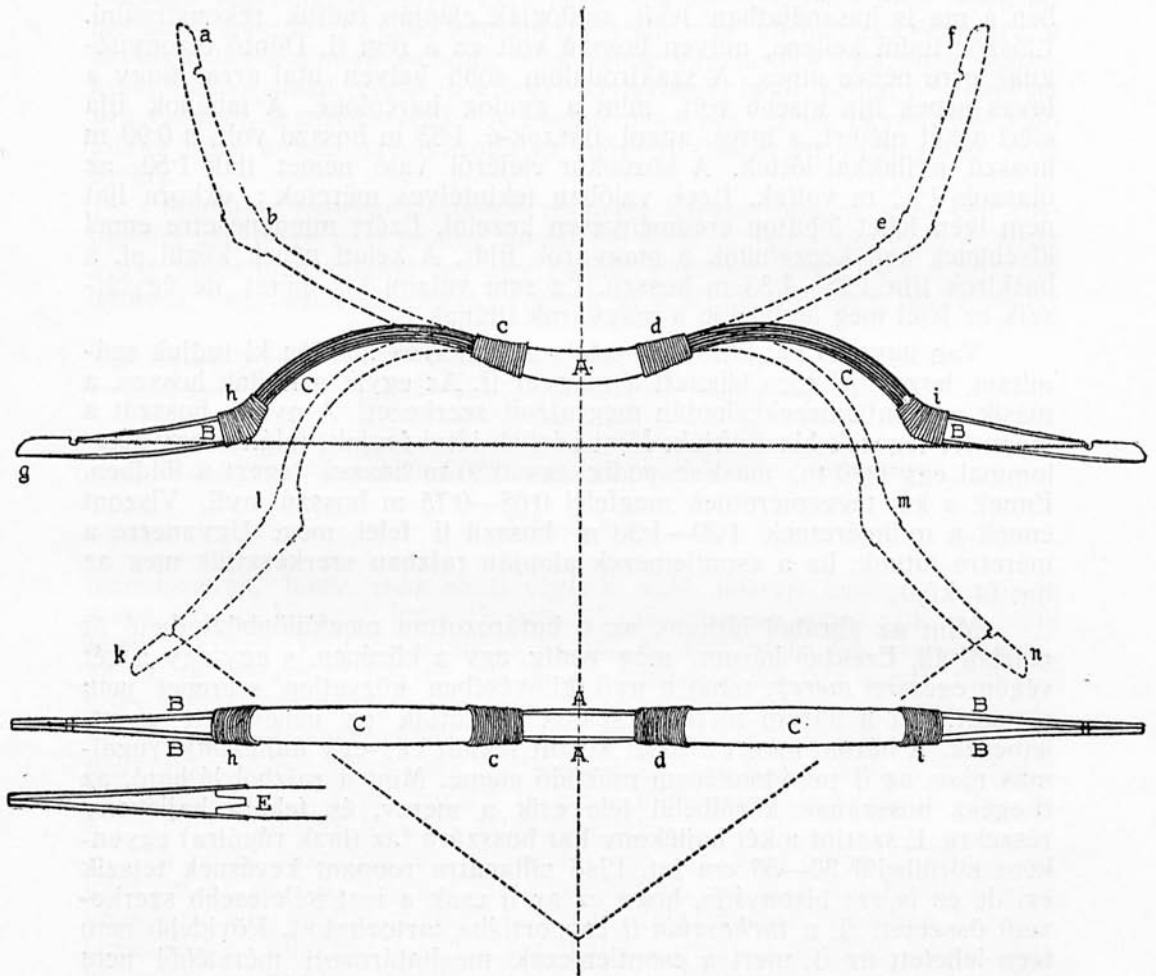

Abb. 4. kép.

d-ig), volt a legvastagabb, mert ott fogták bal kézzel, amikor lőttek vele, s ez a merev részlet volt ilyenkor a legerősebben igénybe véve. Keresztmetszete megközelítőleg kör alakú vagy elliptikus lehetett a csontlemezek tanúsága szerint. Az íj belsejében egész hosszán végigfutó faléc itt e

helyen volt a legvastagabb, két oldalára volt a két csontlemez (A—A) ráenyeveze.

A *középső csontlemezek* alakját mutatja az 1. kép. Mindig két darab egészen összeillő alakú és egyenlő méretű. Ezek a méretek különbözök. Úgy látszik két nagyság-típus volt, mert az egyikben a csontlemezek kisebbek, átlag 125—130 mm hosszúak és 25—26 mm szélesek, a másodikban pedig 150—160 mm hosszúak és 27—28 mm szélesek. (De még ezek a legnagyobb középső csontlemezek sem érik el az avarok hasonló célú darabjainak átlagos méretét.) A csontlemezek alakja igen hosszúra nyújtott ellipszis, nem egészen mértani alak, mert az egyik hosszoldala valamivel domborúbb a másiknál. Sőt előfordul, hogy a lemez egyik széle homorúan befelé hajlik, mint a Deszk-D. 51. sz. sír nevezetes csontlemezein. (1. kép *a.*) A lemez keresztmetszete köríves, erősen domborodó, belül is, a szélek felé vékonyodó. (Vö. az 1. képen az a_1 , b_1 , c_1 metszeteket.) Az egyik széle (az ellipszis alak domborúbb vo-

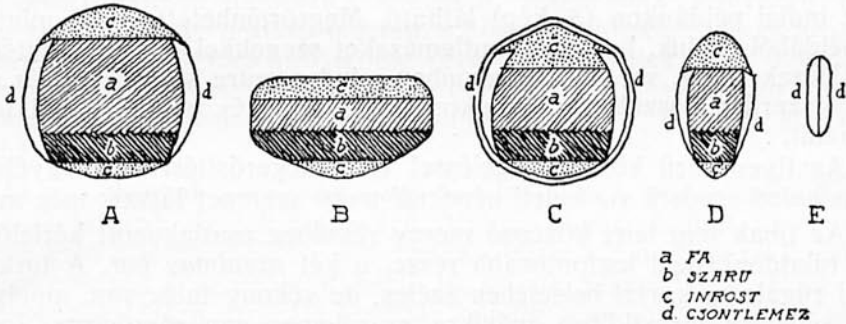

Abb. 5. kép.

nala) kiélesedik, a másik oldaléle rendszeren valami ferde irányú lemettszést, legyalulást mutat, s ez a 3—4 mm széles sáv bevéssett párhuzamos sűrű vonalozással van megirdalva. Erre azért volt szükség, mert a lemeznek erre az oldalára valami más anyag volt ragasztva. A lemez belső egész felülete, valamint a külső felületen a két csúcs körüli része szintén ilyen irdalással van megdolgozva. A lemeznek ez az érdekessége arra szolgált, hogy a hozzá ragasztandó más anyag jobban tapadjon hozzá.

Már most a lemezek segítségével meg lehet kísérni az íj középső részének rekonstrukcióját. A turkesztáni íj belső (a lövő felé eső) oldalán szarulemez volt, a külső (cél felé eső) oldalán ínrostköteg. A mi középső lemezeink homorúbb oldalán van a jellegzetes megirdalt legyalulás, ez pedig azt mutatja, hogy ezen az oldalán volt ráragasztva az ínrostköteg. Ez meghatározza a csontlemezek fekvését az íjon: Homorú élükkel a cél felé, domború élükkel a nyilazó felé vol-

tak az íjra erősítve. (4. kép, c-A-d). Az íj keresztmetszete e helyen tehát körülbelül olyan lehetett, amilyenek az 5. kép A mutatja. A vastag faléc két oldalára rá voltak enyvezve a csontlemezek d-d, fönn volt ráerősítve az ínrostköteg c, belül pedig rá volt enyvezve a falécre a szarúból való lemez b. Az íj keresztmetszete ezen a helyen tehát egyik oldalán benyomott körídomot, esetleg elliptikus alakot mutatott.

Az íjnak ez a középső része legalább 18—20 cm hosszúságban teljesen merev volt, ezt a merevséget nemcsak az ezen a helyen erősen megvastagodott faléc, hanem a kétoldalt ráenyvezett csontlemezek is biztosították. De ezek a csontlemezek nem csak rá voltak enyvezve, hanem azonkívül még a két végükön látható megirdalás terjedelmében valami erős zsinag, szíjacska vagy bélhúr segítségével erősen rá is voltak kötözve az íjra (4. kép c és d). A körülkötözés rendkívül gondos, sűrűn egymás mellé helyezett zsinaggal történt és legalább 5—6 cm hosszú darabon volt meg. Nincs kizárva az sem, hogy (különösen a kisebb méretű csontlemezeknél) a körülkötözés az egész lemezt beborította, úgy mint az az indiai példánkon (3. kép) látható. Megtörténhetett az is, mint ezt egy példából tudjuk, hogy a csontlemezeket szegekkel is ráerősítették az íjra. (Deszk-D. 51. sz. sír). Ez azonban mindenesetre kivétel volt és csak szükségszerűen készülhetett, amikor a körülkötözés valami oknál fogva meglazult.

Az ilyen sűrű körülzsinageléssel való megerősítési mód egyébként tipikus keleti eredetű s a keleti népeknél nagy szerepet játszik még ma is.

Az íjnak fent leírt középső merev részéhez csatlakozott kétfelől az íjnak tulajdonképeni legfontosabb része, a két *rugalmas kar*. A turkesztáni íj rugalmas karjai belsejében széles, de vékony faléc van, amelynek egyik oldalára ínrostköteg, másikkra szarulemez van ráerősítve. Joggal feltételezhetjük azt, hogy a magyar íjon is így volt. Ennek a résznek valószínű keresztmetszetét az 5. kép B mutatja. Ezen a részen az íj laposabb, a keresztmetszet szélesebb (legalább 40 mm) és vékonyabb (legfeljebb 18 mm) lehetett, tehát erősen különbözik a középső rész formájától. A rugalmas karok anyaga s mérete egészen egységes és egyforma volt végig az egész karon. Nyugalmi helyzetében, amikor az íj nem volt felhúzva (felajzva), ezek a karok visszafelé — a cél felé — hajlottak, amit a 4. ábrán a *b-c-d-e* vonal jelez. Miután ezek a hajlékony karok voltak az íj legfontosabb részei, ezeknek a helyes elkészítése kívánta a leggondosabb munkát. Igen erősnek, de amellet elég rugalmasnak kellett lenni, annyira rugalmasnak, hogy a kar végső pontjait, tehát *b-t h-ig*, sőt *l-ig*, *e-t* pedig *i-ig*, sőt *m-ig* lehetett behajlítani. Mint a szakirodalomban felsorolt kísérletekből tudjuk, a rugalmas karoknak az első helyzetbe való, tehát *b-nek h-ba* és *e-nek i-be* való visszahajlítása, az íj *felajzása* volt a legnehezebb, a legnagyobb erőmegfeszítést kívánó munka.

Ennek a munkának részbeni megkönnyítésére szolgáltak a rugalmas karok végére alkalmazott, ill. erősített „*fülek*“, vagy „*szarvak*“, az íj végső

merev részletei, melyek e szerint valóságos egykarú emeltyűk módjára működtek úgy a felajzásnál, mint a lövésnél. Ezeknek a füleknek az alakját és méreteit pontosan tudjuk rekonstruálni a megmaradt hosszú csontlemezek alapján.

Az íj belsejében alkalmazott faléc ezekben a részekben is végigfutott, csaknem az íj csúcsáig. A faléc vastagsága és szélessége (4. kép) *h*-től *c*-ig, illetve *d*-től *i*-ig meglehetősen egyenletes lehetett, de innen kezdve a szélessége *h*-től *g*-ig és *i*-től *j*-ig egyenletesen csökkent s végül csúcsba szaladt, a vastagsága pedig ezeken a részeken megint több volt, mint a hajlékony karokban. Azonkívül *h*-nál és *i*-nél tompa szögben görbült. Ezt a görbületet vagy erre alkalmas természetes fából készítették, vagy ilyenre fűrészelték a fát, esetleg külön darabból ékeltek be a füleket a karok fájába, mint azt élő példákból tudjuk. (4. kép E). Erre az ékalakú falécvégre, ennek két oldalára voltak ráenyvezve a *hosszú csontlemezek*, úgy hogy csúcsuknál (s valószínűleg az ideg beakasztására szolgáló behornyalóság) teljesen összeértek s erősen összeváltak enyvezve egymással (5. kép E). Az íj külső oldalán, a középrésztől kezdődő és a rugalmas karokon is végigfutó ínrostköteg végig futott a fülek külső oldalán is, egészen az idegbeakasztásra szolgáló bevágásig. Ezt világosan mutatja a hosszú csontok élein alkalmazott külön irdalás. (V. ö. az 5. kép metszeteit.)

Az u. n. *hosszú csontlemezeknek* az alakját a 2. kép mutatja. Kettőkettő összetartozó, alakjuk összevágó. Alakjuk enyhén hajlott, az egyenes vonaltól való eltérés csekély, sőt vannak hosszú csontlemezek, melyek csaknem egészen egyenesek (Kenézlő 16. sz. sír, Kiszombor-F. 1. sz. sír), az idegbeakasztására szolgáló bevágás mindig a homorú oldalon van, és kb. 6—7 cm-nyire a külső végétől. Legkeskenyebb fent a külső végnél a lemez, ahol le van kerekítve a vége, legszélesebb lent, a belső végén. Hosszuk 245 (Nemes-Ócsa) és 280 mm (Kiszombor-B. 217.) között változik, szélességük fent 13—18, lent 25—30 mm között van. (V. ö. a szegedi múzeum anyagának részletes leírását fentebb).

A hosszú csontlemezek tehát külső végükkel összeenyvezve, belső végükkel erősen széthajlottak, annyira, hogy a hajlékony karok végét kétoldalt átfoghassák. Az összetalálkozás helyén megint széles darabon való erős körülkötözéssel volt az íj megerősítve (4. kép *h* és *i*). Ezen a helyen való keresztmetszetét mutatja az 5. kép C, amelyből látható, hogy a belső falécnek (*a*) itt vastagabbnak kellett lenni, mint a hajlékony karokban. A vastagság megmaradt a két csontlemez között végig (u. e kép D). Az ínrost köteg a merev füleken nyilván nem a hajlékonyságáért és rugalmasságáért volt ráerősítve, hanem inkább a minél erősebb lekötés kedvéért. Feltűnő erős lehetett ez a megerősítési mód a *kunágotai* íjon, mert ott a csontlemezek élein igen mély bevágás (2. kép C) bizonyítja, hogy nagyon vastag ínköteg volt e célra alkalmazva. A *Deszk-D.* 76. sz.

csontlemezeken is külön bevágás látható a külső ínköteg ráerősítésére. (2. kép b.)

A faléc belső oldalára — mint már a középső merev részletnél, és a hajlékony karoknál megemlítettük — *szarulemez* volt enyvezve. A szarulemez nem egy darabon ment végig az egész íjon, mert ilyen hosszú (120—130 cm) szarvat nem igen találhattak, hanem két darabból állt, s ezek az íj merev középrészének közepén találkoztak, ill. egymáshoz voltak illesztve. Innen kezdve a merev középrészen, a hajlékony karokon s a merev fülekbe kb. 50—60 cm hosszúságban, valószínűleg egyenletes 4—5 mm vastagságban és váltakozó (a hajlékony karokban legnagyobb 40 mm) szélességben haladt végig. A marhának, bivalynak vagy vadkecskének szarvából készült lemez egész hosszában rá volt enyvezve az íj belsejében végigfutó falécre.

A hajlékony *karok* és a merev *fülek* találkozása, mint az a rajzból

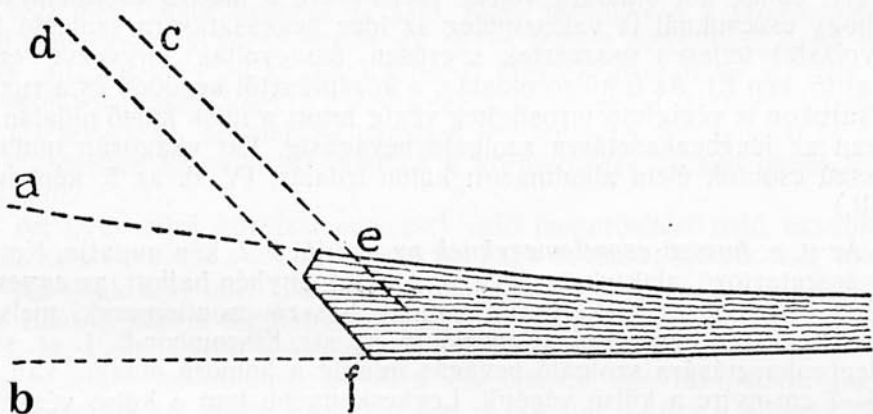

Abb. 6. kép.

(6. kép) látható, nem egyenes folytatásként, hanem szögben megtörve történt. Első pillanatra különösnek tetszik ez, és talán természetellenesnek mutatkozik fizikai szempontból. Azonban ha a hosszú csontlemezeket tüzetesen megvizsgáljuk, rá kell jönnünk, hogy ez másként nem lehetett. A csontlemezek belső végükön, mint tudjuk, átlag 25—30 mm szélesek (6. kép *e-f*). Ha a hajlékony karok csatlakozása egyenes irányban folytatódna (a és b irányban), akkor — hozzászámítva még a kétoldalt rá erősített ínrostkötegeket, az íj hajlékony karjai legalább 40—45 mm vastagok volnának. Ez pedig teljes lehetetlenség. Ilyen vastag karokat nem lehet úgy meghajlítani, ahogy ezt az íj kívánta. Ellenben, ha a csatlakozás a 6. kép szerint *c-d* irányban haladt, akkor a karok vastagsága legfeljebb 18—20 mm volt, ami a normális méretnek megfelelt. Ezt a szögben való elhajlást szerintem a csontlemezek alsó végének különös módon való egyenlőtlen oldalú ferde lemetszése bizonyítja.

Hogy technikailag nem lehetetlen az íjnak ilyen szögben való elhajlása, bizonyítják a régi ábrázolások, pl. a sokat emlegetett velencei Szt. Márk-templom mozaikképéről ismert indó-szkytha harcos íjja, vagy az újperzsák íjja.²⁶ A kulagiri ezüst csészén ábrázolt egyik vitéz is ilyen íjjal lő az ellenfelére.²⁷

A fent leírt merev íj-fülek megvannak más turkesztáni-típusú íjakon is. A *mongolok* íjján szaruból készültek (7. kép), a *szamojédek* és a *baskirok* íjján (8. kép a és b) pedig fából vannak faragva. Ugyanílyenek láthatók az ismert szaszanida ezüstcsészéken ábrázolt íjakon, úgy szintén a kelet-turkesztáni faliképeken is, amelyekről később még lesz szó. Stein Aurél tamariszk-fából való íjfüleket hozott Keletturkesztánból.²⁸ Csak-hogy ezek mindig csak *egy-egy* darabból állanak, amely ék alakjára be van eresztve és erősítve az íj hajlékony karjába. Ellenben az *avar* és a

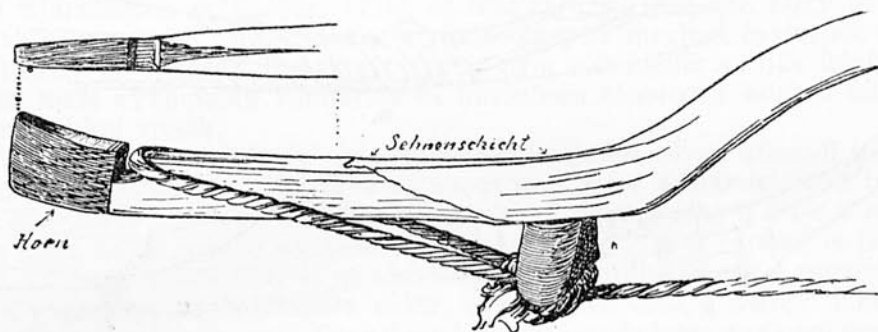

Abb. 7. kép.

magyar íj végén, mint láttuk, mindig *két-két* összetartozó csontlemezből vannak a fülek készítve. Azonkívül ezek nincsenek beékelve, hanem kívül vannak ráerősítve. Némileg átmenetnek lehetne nevezni az *ozmán* íjat (8. kép c), amelynek a füle egy darabból van ugyan, de miután ez természetes szarvnak a végéből van faragva, szintén kívülről van ráhúzva az íj csúcsos végére s nincs beékelve.

Emlékezzünk arra, hogy fentebb szó volt arról, hogy a magyar íj-fülek hosszú csontlemezein, a szélek irdalása, nemcsak a *külső*, hanem a *belső* éleken is előfordul. Ez arra mutat, hogy nemcsak az íj külső oldalán, hanem a *belsőn* is volt ínrostkőteg. Az átlagos turkesztán-íjon ez nem szokásos. Ellenben tudjuk, hogy pl. a *perzsa* íj abban különbözik az előbbtől, hogy az egy szarulemez helyett több keskeny, egymás mellé helyezett szarupálca van rajta, s ezeket, hogy jobban összetartsanak, még egy külön ínrostréteggel burkolják be. Az íjat aztán még nyírfa kéreggel fogják

²⁶ Jähns, Entwicklungsgesch. T. XXXV, 5 és XXXVIII, 7.

²⁷ Zichy Jenő gróf kaukázusi és középázsiai utazásai, III. k. 115. l. 64. rajz.

²⁸ A. von Le Coq, Bilderatlas, 19.

körül s lakréteggel borítják be.²⁹ Az *indiai* íjon, amely keresztmetszetben teljesen egyezik a turkesztáni-íjjal, szintén vannak a belső oldalon is ínrostkötegek a lakréteg alatt.³⁰

Az íj használaton kívül mindig *felajzatlan* állapotban volt, mert más-különbben gyorsan elvesztette volna rugalmasságát és nagy feszítő erejét. Érzékeny anyagból való rugalmas karjainak hatóereje az állandó feszítéstől hamarosan kimerült volna. Valószínűleg mindig csak közvetlenül a használat előtt, mikor vadászatra vagy csatába indultak, ajzották fel az íjat. Használat után leakasztották az ideget az íj egyik végéről s az íj ilyenkor visszahajlott nyugalmi állapotát jellemző reflex alakjába (4. kép *a-b-c-d-e-f*). A bőrből vagy állati belekből sodrott *ideg* rendszeren az íj egyik végére volt tartósan ráerősítve vagy kötözve, a másik végére hurok

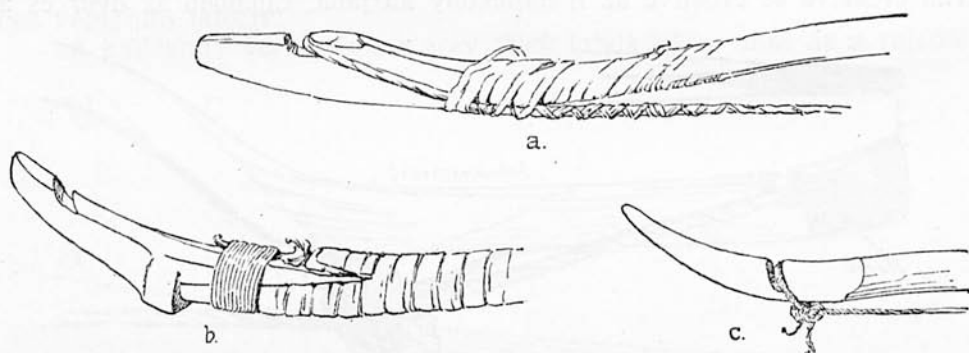

Abb. 8. kép.

volt kötve, amellyel rá lehetett akasztani az íj ellenkező végén a csontlemezekből kifaragott vájolatba. Az idegnek az íjra való megerősítése már egymagában is megjelöli a magyar íj helyét a turkesztán-íj tipussorozatában. A perzsa achajmenidák íja, amely rokon az asszirokéval, még u. n. *frontális felvetéssel* volt felhúrozva. Ezt másként *mongol felhúrozásnak* nevezik. Ellenben a szaszanidák íjján, mint az ismert ezüstcsészék ábrázolásain látható, már másként, a húrokká alakított ideg belevan akasztva az íjfül vájolatába. Ugyanilyen íjakat látunk a keletturkesztáni faliképeken is.³¹

Az *íj felajzása* (a régiek talán *felvetésnek* mondták, a Nyelvtörténeti Szótár egy adata szerint „... w yweth fel wety“), vagyis használati állapotba való helyezése nagy erőt és ügyességet kívánó nehéz művelet. Más helyen³² már említettem, hogy az európai múzeumokban található turkesztán-típusú íjak közül csak a legkisebb és leggyengébbet bírja

²⁹ Zeitschrift f. Ethn. XXXI, 233.

³⁰ U. o.

³¹ A. von Le Coq, Bilderatlas, 19.

³² Dolgozatok, 1930, 200.

egy ember felhúrozni. Az erősebb íj felajzásához néha három ember is szükséges. A felajzás különben úgy történik, hogy az ember az íjat a két lába közé fogja s a két combjával, meg a bal karjával visszahajlítja az íjat a nyugalmi helyzetből az ellenkező irányba, addig míg a jobb kézzel fogott ideg szabad végének hurokját beleakaszthatja az íj felső végén levő megfelelő vájolatba. Néha a földre letérdepelnek ehhez a művelethez. Szakasztott így ajzották fel az íjat már az ókorban is, amint azt antik vázaképeken és domborműveken lehet látni, és ugyanúgy csinálják az íjat még ma is Turkesztánban és Kinában, ahol még használják az íjat.

Az íj felajzott alakját mutatja a 4. képen a *g-h-c-d-i-j* rajza.

A fentiek után könnyű elképzelni, hogy az íj felajzása pl. nem történhetett lovaglás közben és lóháton. Csak a földön állva, illetőleg térdelve, erősen megfeszített lábakkal lehet akkora erőt kifejteni, amekkora az íj felajzásához szükséges. Talán ez magyarázza meg azt, hogy miért húzták a magyarok mindig akkor a rövidebbet, ha meglepetésszerűen támadt rájuk az ellenség. Ilyenkor t. i. már nem volt idejük az íjak felajzásához, mert gyanútalan vándorlás és különösen táborozás közben felajzatlan íjakkal voltak.

Amilyen nehéz művelet az *összetett íj felajzása*, olyan könnyű munka ez az *egyszerű* íjnél. Fordítva áll azonban a dolog a már felajzott íjjal való *lövésnél*, t. i. a felajzott ideg *kifeszítésénél*. (A 4. képen a *k-l-c-d-m-n* vonal mutatja a lövésre megfeszített íj idomát). Amint a rajzból is látni lehet, az íj két merev füle, itt az idegmegerősítésen kívül főleg a rugalmas karok könnyebb meghajlítására valók, amennyiben ezek a merev fülek a karok visszaható vagy reakciós ellenállásának legyőzésére egykarú emeltyűként szerepelnek. Ez magyarázza meg különben a fülek szokatlan hosszúságát is. Minél hosszabbak ezek az emeltyűk, annál könnyebb a rugó kihajlítása, azaz annál kevesebb erő kell az ideg meghúzására. Az a különös, hogy az *összetett íj húrját* sokkal könnyebben lehet meghúzni, kisebb erő kell a nyíl ellövéséhez, mint az *egyszerű íjnél*. A következő szám adatok bizonyítják ezt: Az *egyszerű* íjnél pl. 60 kgr. erő (vagy súly) kell ahhoz, hogy a kifeszített ideget az egyenes vonalból 70 cm-nyire kimozdítsák. Az *összetett íjnél* ellenben ugyanehhez a teljesítményhez csak 20 kgr erő v. súly szükséges. Ez az egyszerű számtani példa is mutatja, milyen hatalmas fölényben volt az összetett íj az egyszerű íj felett. Hiszen ez azt jelenti, hogy ugyanannyi erő kifejítése mellett a magyarok háromszor annyi nyilat löhettek ki, mint az egyszerű íjjal ellátott ellenségük.

De ha nem is volt nehéz művelet az idegnek kifeszítése, lövéshez való meghúzása, mindenesetre külön megtanulandó és csak hosszú gyakorlattal megszerezhető ügyesség kellett hozzá. Nem olyan egyszerű dolog az, ahogy az ember elképzei. *Primär* idegfeszítésnek nevezik azt a módot, ahogy pl. gyermekek a nyilat a hüvely- és mutatóuj közé fogják s az idegre tett nyíllal együtt húzzák vissza az ideget. Erősebb íjnél ez a

mód nem használható. Az ideg ellenállásának legyőzésére sokkal nagyobb erő szükséges s ezt különféle módon lehet kifejteni ill. alkalmazni. Ötféle, mások szerint hétféle mód ismeretes e műveletre, de mindezek között minket csak az érdekel, amelyet a szakirodalom *mongol idegfeszítésnek* nevez. Ez a módszer valamikor csaknem egész Ázsiában ismeretes volt, ma is az egész középső ázsiai keleten Anatóliától és Perzsiától Japánig (de Indiában nem) használatos.³³ Múltán feltehetjük tehát, hogy a magyarok is *ezt* az idegfeszítési módot használták. (9. kép.)

A mongol módszer kevés erő kifejtést kíván, de rendkívüli gyakorlatot. Bal kéz tartja az íjat, a jobb kéz hüvelykujját ráteszik az ideg belső oldalára s a hüvelykujj körmére rátett mutató- és nagyujj segítségével meghúzzák az ideget. A mutató- és nagyujjal fogják egyszerre mind az idegre illesztett nyílvevő végét is. Az ideg a meghúzásnál meglehetősen belevág a hüvelykujj húsába, ezért az újjra valami védőgyűrűt szoktak

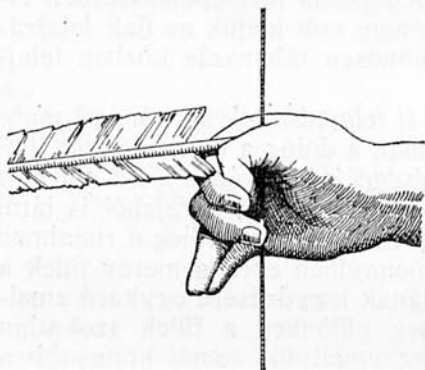

Abb. 9. kép.

húzni, amely egyúttal megvédi azt az idegsúrlódásától is. Ilyen újjvédő lehetett az a díszített kis csonthenger, amelyet Nyáry Jenő talált a nógrád-megyei Pilin egyik sírjában íjcsontokkal együtt. Ezek a védőgyűrűk nagy szerepet játszanak a mongol és törökfajú népeknél.³⁴ Az újjvédőgyűrűkön kívül még más védőeszközök is fordulnak elő, rendszeren az íjat tartó bal kéz és alkar védelmére, amelyek a visszapattanó ideg ütésének vannak kitéve. Északkelet-Ázsia népei erre a célra kis görbe fa-, szaru-, vagy csontlemezeket kötnek a bal kéz csuklójára, néha a kéz hátára is.³⁵ Mi-

után tehát ezek a védelmi eszközök könnyen pusztuló anyagokból készültek, természetesen nem maradt meg belőlük semmisen a magyarok sírjaiban sem. Ez azonban korántsem zárja ki azt, hogy ne lettek volna náluk is ilyenek.

Az íjon nem volt se irányzó, se célzó berendezés, ezért külön ösztön kellett a helyes és eredményes használatához. Meg kellett érezni azt a pillanatot, amikor a nyíl iránya a cél távolságának megfelelő u. n. magassági kilövő-hajlásszöveget elérte, s akkor villámgyorsan kellett a nyilat kilőni. Ehhez nemcsak rendkívüli ügyesség, hanem hosszú gyakorlattal szerzett tapasztalat is szükséges volt. Az íjat tartó balkéz ereje és biztos nyugalma és a jobb kéz villámgyors mozdulata, amely a kellő pillanatban en-

³³ Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, XIII, 238.

³⁴ Jähns, Entwicklungsgeschichte, 293.

³⁵ Buschan, Völkerkunde, II, 304.

gedte el a felhúzott ideget és a nyilat (sőt a kettőnek feltétlenül *egyszerre* való elengedése), oly elengedhetetlen követelés, amelynek teljesítése csak hosszú gyakorlat eredménye lehet.

Kisebbségi távolságokra természetesen u. n. *közvetlen*, lapos irányú lövéssel lőttek. Ellenben nagyobb távolságra ugyanolyan fizikai és matematikai törvények szerint lőttek, akár a mai kézi lőfegyverekkel, vagy a tüzérség a ballisztika szabályai szerint. Azzal a különbséggel, hogy a távolságot és a „kilövési szöveget“ nem matematikai számítások és táblázatok alapján állapították meg, hanem hosszú gyakorlaton alapuló ösztönös érzéssel.

III. Az íjtartó.

Sírajainkban semmi nyomát nem találjuk semmiféle íjtartónak. Miután azonban tudjuk, milyen rendkívül érzékeny bonyolult szerkezetű szerszám volt az íj, joggal feltehetjük azt, hogy ezt a féltett fegyvert valamilyen tartóban helyezték el, amely hivatva volt azt megvédeni az időjárás szélsőséges változásai, az eső és hó, sőt még a hideg és túlságos meleg ellen is. Ismerünk ugyan egynehány ilyenféle tokot, múzeumokban és régi ábrákon, de ezek kivétel nélkül a XVI. és XVII. sz.-ból valók és balkáni török eredetűek. Ezek a nálunk tévesen *puzdra* név alatt ismeretes íjtartók díszes kiállításúak, bőrből vagy fából valók, bársonnyal behúzza, préselt és aranyozott díszítéssel vannak borítva. De ezek nem az íj *eltevésére és megőrzésére* valók, hanem egyedül a *felajzott* íjnak menetelés vagy lovaglás alatt való tartására szolgáltak, ami abból is látható, hogy nem az egész íj van a tokba belehelyezve, bele sem fér, csak a fele, a másik fele védtelenül kilátszik belőle (10. kép). Ezekhez néha hozzá van erősítve vagy bele van építve a nyíl-tartó is. A magyarok íjtartója azonban valószínűleg nem ilyen alakú volt.

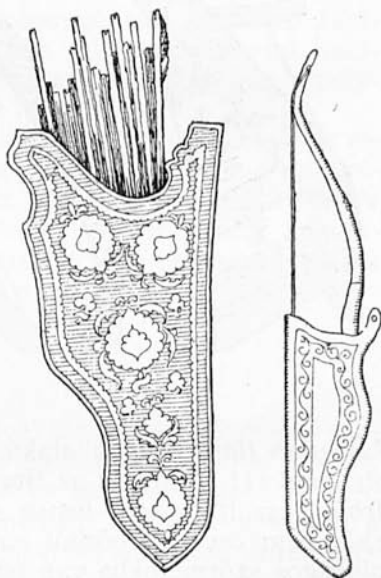

Abb. 10. kép.

Az a tény, hogy még annyi nyoma sem maradt meg a sírokban, mint a tegeznek, arra mutat, hogy az íjtartó csupa olyan anyagból volt készítve, amely teljesen elenyészett minden sírban. Ezért nem lehettek sem vasból, sem fából, sem bőrből való részei, mert ezek, mint majd látjuk a tegeznél, kedvező körülmények között mégis csak megmaradtak részletekben vagy többé-kevésbé megállapítható nyomokban.

Ha ilyen szempontból vizsgáljuk a kérdést és keressük az etnológiai analógiákat, akkor megint a már fentebb említett Turfán-vidéki faliképek adnak nekünk igen értékes felvilágosítást vagy irányítást. Kelet-turkesztán néhány oázisában a Kr. u. VIII. században a török fajú ujugurok voltak az urak. Ő előttük Indiából való iráni népek laktak ott, akik már előbb is hol a hunok, hol az avarok uralma alatt éltek. A manichäus vallású ujugurok templomaiban falfestmények maradtak fenn, melynek nagy része ma a berlini Museum für Völkerkunde-ban van. A képeken életnagyságú alakok vannak megfestve, korhú színes ruhájukban és fegyvereikkel. Valóságos kincsesbánya a művelődéstörténet számára ez a képsorozat. E képeken, főleg a régebbi sorozatba tartozókon, leginkább lovas alakok képein látni olyan íjtartót, amely *teljesen magába foglalja az egész*

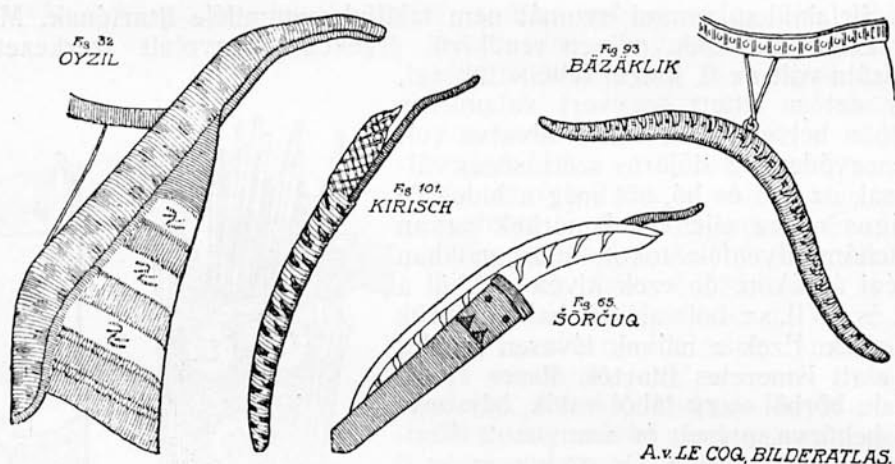

Abb. 11. kép.

felajzatlan íjat, s olyan alakú, mint amilyen az íj ilyen állapotban szokott lenni (11. kép). Ez az íjtartó pedig minden egyes alkalommal *tigrisbőrből* készültnek van festve s így határozza meg a képek leírása is.³⁶ Tehát nem cserzett bőrből való, hanem nyers tigrisbőr szőrével kifelé. Valóságos szőrmetokba van tehát belerejtve az íj. Ez a tok valóban pompásan megóvhatta a kényes fegyvert eső és hó, de még a hőmérséklet változásai ellen is.

Egy vagy két gyűrű vagy hurok lehetett rávarrva a tokra s ezeknél fogva lógott bőrszíjon vagy zsinóron a férfi derékszíján, a tegezzel ellenkező bal oldalon. Az alakja a képek szerint rendszeren egy enyhén hajlott C alak, néha egyenes s csak a két vége hajlik be egy keveset. Felső végén volt a — bizonyosan elzárható — nyílás, amelyen keresztül betették

³⁶ A. v. Le Coq, Bilderatlas, 21, 46, 48, 54, 58, 66, 68.

és kivették az íjat. Van olyan is az említett képek között, amely félig kihúzott állapotban mutatja az íjat. (I. m. Fig. 65. és 101.). Ugyanez az íjtartó különben látható egy koraszászánida ezüsttál domborművén is (Sarre, Kunst des alten Persien, Taf. 105.).

Lehet, sőt valószínű, hogy ez az íjtartó valami posztóval vagy nevezetesen ki is volt bélelve, ami nemcsak jobban óvta az íjat, hanem a más-különben puha tigrisbőrtoknak valamilyen tartást és merevséget adott. Egy-két festmény úgy mutatja az íjtartót, hogy felül van a tigrisbőr, alul pedig, majd egész hosszában valami zöld sáv látszik. Lehet, hogy ez a posztóbélésnek kifelé való folytatása.

Honfoglaló őseink ismerték a tigris- és párdücbőrt, nincs tehát kizárva az a lehetőség, hogy legféltebb fegyverüket szintén ilyen szőrmeből készült tokba helyezték. Az előkelőbbek mindenesetre igen. Az új hazában való huzamosabb itt lakás után valószínűleg megritkultak ezek a nemes bőrok, s a szegény ember talán már az őshazában sem birta megvenni a drága szőrmet, tehát arra is lehet gondolni, hogy eme drágább és nemesebb bőrok mellett használtak más, könnyebben szerezhető állatbőröket is az íjtartó készítéséhez. Lehetett ez tán valami kisebb vad, kecske, vagy csikóbőr, vagy borjúbőr is. Mindenesetre olyan állati bőr, amelynek a természetes szőre rajta maradt.³⁷

Hogy milyen lehetett ennek az íjtartó toknak a szája-nyílása és elzáró szerkezete, azt természetesen nem lehet tudni. Hogy volt-e valamilyen állandóbb anyaggal díszítve, igen nehéz megállapítani. Lehet, hogy a sírokban talált díszített csontlemezek között van olyan, amely valamikor az íjtartó tokot díszítette, lehet, hogy ezüsből való ékeségek voltak rajta, az eddigi leletekből ezt még nem lehet megállapítani.

IV. A nyíl.

A magyar *nyilakról* már eddig is valamivel többet és biztosabban tudunk mint az íjról. Ha nem is az egész nyíl, de legalább legfontosabb része, vasból való hegye, megmaradt a honfoglalók és az első századból való magyar sírokban. Sokáig ezek az érdekes formájú nyílhegyek voltak a többiek mellett a magyar sírok felismerésének legbiztosabb ismertetőjelei.

A *nyílhegyek* kovácsolt vasból készültek, s jellegzetes formájuk van. A geometriai négyszögtől a kerekded vonalú levélidomig több típus-változatban található. Alul 30—50 mm hosszú, 4—6 mm vastag, kerek szegben végződnek, amely a nyílveaszőbe való erősítésre szolgált. A szeg folytatásaként, a nyílhegy-levél mindkét oldalán többnyire tompa él fut végig a csúcsig, néha azonban élesen kidomborodó keskeny borda látható a helyén. A nyílhegy hossza (a szeggel együtt) 55—120 mm között, leg-

³⁷ Japánban a régi időben a hosszú kétkéz-kard hüvelybe volt szőrmevel borítva.

nagyobb szélessége 20—40 mm között változik. Vastagsága is különböző, lapjának legnagyobb vastagsága 3—4 mm lehet. Súlya 20—30 gramm az átlagos méretű példányoknál.

A nyílcsúcsok *alakja* nem egyforma. Már Hampel mondja,³³ hogy „bár hasonló a nyilak, de alig akad kettő, mely egészen egyenlő volna“. Ezen nem lehet csodálkozni, minden kézi készítménynél így van ez, csak a gyáripár tud tökéletesen egyforma darabokat előállítani. A többféleséget azonban nyilván nem csak ez magyarázza, hanem részben a *különféle cél* is, azonkívül számolni kell bizonyos változással, amelyet az idő és a *divat* idézett elő.

Tudjuk, hogy az íj és a nyíl nemcsak hadi célra szolgált, hanem vadászatra is. S ahogy eredetileg főleg vadászfegyverük volt a magyaroknak, úgy később is megmaradt annak. Ez a cél eleinte valószínűleg fontosabb volt az előbbinél. Ezért, ha a nyílhegyeket alak szerint akarjuk

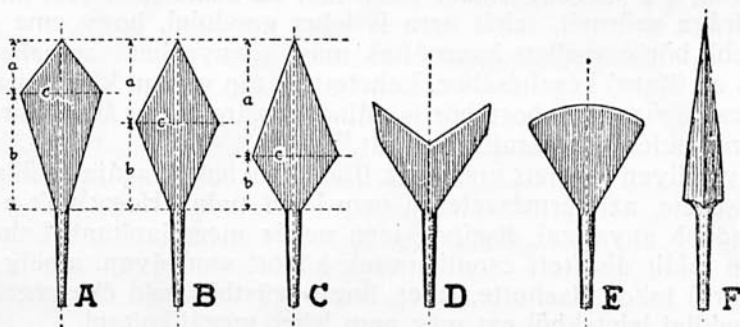

Abb. 12. kép.

osztályozni s típus-csoportokba foglalni, akkor ezekre a szempontokra különös tekintettel kell lennünk.

Ha nincs is két teljesen egyforma nyílcsúcs, s első tekintetre igen soknak látszik a formaváltozat, mégis némi tájékozódás és elrendezés után rájövünk arra, hogy tulajdonképpen csak egynehány alaktípus van, s ezeknek egynehány változata.

Az *avar* sírokban talált nyílhegyekkel abban egyeznek a *magyar* nyílhegyek, hogy teljesen egyforma az alsó végük, a tuskéjük, amellyel a nyílveaszóbe voltak erősítve; hosszúság, vastagság, alak, és megerősítési mód teljesen egyezik. Ellenben a tulajdonképeni nyílvas lényegesen különbözik amazoktól, amennyiben az avarok nyila három élű, vagy háromszárnyú, a magyaroké ellenben lapos és csak kétélű. Erre az alakra mondják az eddigi ismertető, hogy *levélidomú*, hegyesült *lapos levél* formájú, *nyárfalevél*-alakú, lapos *rhomboikus*, *dülényalakú*, *rhombus ala-*

³³ Újabb tanulmányok, 37.

kú, dülényes idomú, végül *rhombus, rhomboid* vagy *deltoid* idomához hasonló.

Valóban vannak nyílhegyek, amelyek feltűnően hasonlítanak valamilyen növényi levélhez, mások pedig a fent említett mértani alakok formáit mutatják. (*Rhomboid*⁸⁹ azonban nem lehet közöttük, ez a szabálytalan alak nem alkalmas a feltétlenül szimmetrikusnak kívánczó nyílcsúcs részére). A ritkábban előforduló alakok közül három szokatlan alak ismeretes.

Mindezek az alakok *hat alaptipusra* vezethetők vissza, amelyeket a mellékelt 12. kép szerint ezentúl az egyszerűség kedvéért A, B, C, D, E és F típusnak fogunk nevezni. Leggyakrabban előforduló alak a három első, tehát az A, B és C típus csoportjába tartozó. A másik három, D, E és F ritkábban fordul elő s együttvéve külön csoportot képez.

Az A, B és C-típusú nyílhegyek alapidoma *mértani alak*, még pedig A és C a *deltoid* alakját mutatják, B pedig a *rhombus* idomát. Voltaképpen csupán abban különböznek egymástól, hogy legnagyobb szélességüket jelző *c* kereszt tengely közelebb vagy távolabb fekszik-e a nyílhegy csúcsától. Amint az ábrából látjuk az A típusnál a *c* tengely közelebb van a csúcsához, mint az idom alsó végéhez s ezáltal az *a* távolság kisebb *b*-nél, s így a nyílcsúcs alakja olyan *deltoid*, melynek tompább szöge esik a nyílhegy csúcsára. A B típusnál az *a* távolság egyenlő *b*-vel, tehát a tengely éppen közepén van az idomnak, miáltal szabályos *rhombus*-alak keletkezik. Végül C-típusnál a *c* tengely közelebb van a nyílcsúcs alsó végéhez, mint a csúcsához, annak megfelelően *a* nagyobb *b*-nél s így a *deltoid*-alak hegyesebb csúcsszögével esik a nyílhegy csúcsára.

Ennek a három nyílhegy-típusnak több alakváltozata van. Nagyon valószínű, hogy a rajzban bemutatott három szigorúan geometriai alak volt az *alapformája* valamennyinek. A következő 13. képen vannak csoportba szedve a három nyílhegy-típus gyakrabban előforduló alakváltozatai. Amint az ábrából látható, az eredeti geometriai alak mindhárom típusnál 1-es számmal van jelölve (A_1, B_1, C_1). A 2. sz. változatnál csupán a csúcs felé futó két él kapott enyhe domborodást (A_2, B_2, C_2). A 3. sz. változat abban különbözik az előbbtől, hogy a nyílcsúcs másik két éle, amely a szeg felé fut, ívalakban behajlik (A_3, B_3, C_3). A 4. sz. végül az a forma, amelyről azt szokták mondani, hogy falevélhez hasonlít. Minden él görbe, a két felső enyhén ívelt, mint 2 és 3-nál, az alsó két él ellenben kettős ívelésű, enyhe S-alakot mutató. Ha éppen hasonlóságot akarunk keresni a nyílcsúcsformák és valamely élő növény levele között, akkor talán a következő összeállítás közelíti meg legjobban a valóságot: Az A_4 formája leginkább a vadgesztenye (*aesculus*) egyes levelének befoglaló körvonalához hasonlít; a B_4 leginkább a kecskefűz (*salix caprea*) vagy a lonc (*lonicera*) levelét utánozza, s végül a C_4 talán a fehér nyír (*batula alba*) fiatal levelének, vagy a közönséges gyertyán (*carpinus betulus*), vagy

⁸⁹ Hampel, Újabb tanulm. 37.

a kőris (*fraxinus excelsior*), vagy az orgonavirág (*siringa*) hegye-levele formáját mutatja. De egészen bizonyos, hogy az egykori nyílhegyek *nem* a fent felsorolt növények leveleit vették mintául, amikor a nyílhegyeket készítették. Tiszta véletlenség, hogy a nyílcsúcsok némely formája ezekre a levelekre hasonlít.

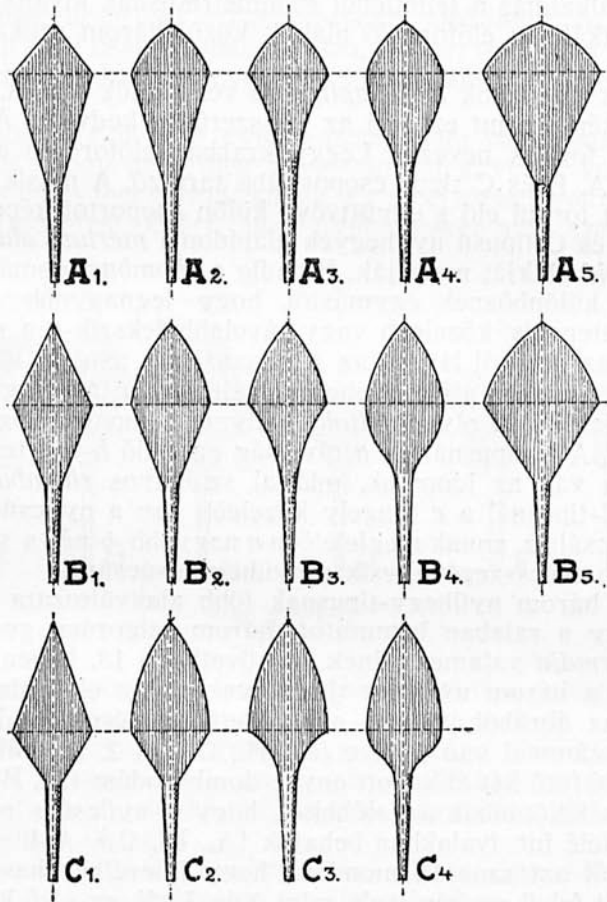

Abb. 13. kép.

A régészeti irodalomban ábrákban leközölt összes magyar nyílhegyeket számon véve, valamint a szegedi múzeumnak eddig még nem ismertett anyagából való nyílhegyeket a fenti rajz szerint típusokra és változatokra csoportosítva, a következő eredményre jutunk:

Leggyakrabban előforduló típus az A, körülbelül fele annyi kerül a B-ből s még ennél is kevesebb a C típusból. (B és C együttvéve sem éri el az A típus számát).

Az A típusnak, mint a 13. képből látható, öt alakváltozata van. Érdekes, hogy ezek az alakváltozatok sem egyforma számban fordulnak elő. Feltűnő pl. hogy az általam alaptípusnak nevezett A_1 alak többször fordul elő, mint a többi (A_2 , A_3 , A_4 és A_5) együttvéve. E szerint kiderül, hogy az A típus *valamennyi nyílhegye között leggyakoribb az A_1 -típusú* változat. Az A_2 -ből már felénél kevesebb fordul elő, az A_3 -ból még kevesebb, az A_4 — a levélidomúból — fele annyi mint az A_3 s körülbelül $\frac{1}{7}$ -e az A_1 -nek, s végül az A_5 csak egyetlen egy példányban ismeretes, a szegedi múzeumban levő, *Kiszombor-F. 1. sz.* lovassírból.

Az A_1 típusváltozat legszebb példányai *Tuzséron* kerültek elő, a 3. és 5. sz. sírokból, összesen négy példányban; *Biharon* az 1., 4. és 8. sz. sírból 3 darab; *Gombáson* 3 darab; *Csornán* 2, *Kisdobrán* 3, *Gombos-Bogojevon* 3, *Egerben* 3, *Szeghalmon* 3, *Tiszaeszláron* 2, *Deszk-D. 2*, *Kiszombor-B. 217.* sírban 3, *Kiszombor-E. 30. sz.* sírban 2, u. o. 39. sz. sírban 2, *Makkoserdőn* az 53. sz. sírban 3, u. o. a 98. sírban 3, *Medgyesegyházán* a 6. sz. sírban 2, a 9. sz. sírban 3, *Szeged-Királyhalom* 3 darab. Azonkívül még számos más helyen egyesével.

Az A_2 típusváltozat ismeretes *Gombásról* 2, a *tuzséri* 5. sz. sírből 2 drb, *Kecskemét-Fehéregyháza* 2 drb, s még néhány helyen egyesével. Összesen nincsen belőle annyi, ahány a szegedi múzeum legutóbbi ásatásai alkalmával került elő, így *Deszk-D. 61. 2*, *Kiszombor-B. 284. sz.* sír 3, u. o. C. 13. sz. sír 2, *Kunágota* 2. sz. sír 2, u. o. 3. sz. sír 2, azonkívül még néhány helyről egyesével, összesen 17 darab.

Az A_3 jellegzetes alakja *Pusztá-Bukován* fordult elő 5 példányban, *Eperjeskén* 3-ban, azonkívül egyesével még néhány helyen. A szegedi anyagban mindössze 3 példány van ebből a formából, mind *Kiszomborról*. Végül az A_4 , tehát a levélidom, ebben a típusban feltűnően kevés példányban szerepel, az irodalomból mindössze ötöt sikerült megállapítani, a szegedi anyagban 6 darab van. Az A_5 változat egy példányáról már megemlékeztem fentebb.

Mindenesetre feltűnő ennek a leggyakrabban előforduló A típusnak az alakja, amennyiben a deltoid-alakja éppen a tompább végévei van a nyílcsúcs hegyének irányítva úgy, hogy mai felfogásunk szerint ez a nyílhegy talán nem elég hegyes ahhoz, hogy hatásos legyen. Hiszen a csúcsot alkotó két él legfeljebb 90° szögben találkozik. Mégis sokkal gyakoribb volt ez, mint a sokkal hegyesebb B, vagy a még hegyesebb C típus. Ebben a nyílhegyformában, szerintem az a helyes érzéssel megtalált fizikai törvény jut szemmel láthatóan érvényre, hogy minél közelebb esik a nyíl (s természetesen a nyílhegynek is) a súlypontja a nyíl csúcsához, annál biztosabb a nyíl repülése. Ezt a régiek nem könyvből tanulták, hanem a gyakorlatban tapasztalták ki. Ezért formálták meg nyílcsúcsaikat leginkább erre az alakra.

A B típus alakváltozatai nemcsak sokkal kevesebb példányszámban fordulnak elő, hanem sajátságos módon a változatok egymásközötti arány-

száma éppen fordítottja az A típusbelieknek. Amennyiben itt az 1. és 2-ből kevés példány ismeretes, a 3-ból már több, de a legtöbb a B₄-ből van, a jellegzetes levélalakból. *Pilin* (3), *Csorna* (2), *Vereb* (3), *Eperjeske* (3) a legfőbb lelőhelye; a szegedi anyagban 5 példány van ebből a formából, kettő *Kunágotáról*, három *Kiszomborról*. A szokatlan széles B₅ változatból eddig két példányt ismerünk, egy a *bihari* 6. sz. sírból, egy pedig *Szeged-Feketeszl* egy sírjából került elő.

A harmadik, C típus nyílhegyei megint úgy csoportosulnak, mint a B típusbeliek: legkevesebb van C₁-ből, csak 2 *szegedi* példány ismeretes, a C₂-ből egy *Beregszászról* és 4 darab *Kiszomborról*, a C₃-ből 2 *Bezdéden*, 2 *Tarcalon* és még 11 helyen került elő egy-egy darab; (ide tartozik ennek az alakváltozatnak legszebb példánya, a szegedi múzeumban levő egyetlen *bojárhalmi* nyílcsúcs), azonkívül van még a szegedi múzeumban hat darab, *Törökkanizsáról*, *Deszkről* és *Kiszomborból*. Legtöbb példány ebből a típusból a C₄ alakváltozatból került elő. Ez a többször említett levélalak. *Pilniből* 2, *Gödöllőről* 2, *Kenézlőről* 5, és még vagy hét helyről egy-egy darab, azonkívül a szegedi anyagban *Kiszomborról* 5, *Kunágotáról* 2, és 1 *Deszkről*. C₅ eddig nem került elő.

A 12. képen közölt hat nyílcsúcs-típus közül a D, E és F jelzésűek külön csoportba tartoznak. Nemcsak azért, mert sokkal kisebb számban fordulnak elő a sírokban, hanem azért is, mert ezek valószínűleg csak *vadásznyilak* voltak.

Kétágú nyílcsúcsnak nevezem azokat a nyílhegyeket, melyek „villaformára“ „megduplázták“ a hegyet (12. kép D). Eddig a következő példányokat ismerjük: *Beregszászról* kettő,⁴⁰ a *pilini* II. 16. sz. sírból egy,⁴¹ *Egerből* egy,⁴² *Debrecenből* egy,⁴³ *Mácske-Pusztáról* egy,⁴⁴ a *székesfehérvári Rádiótelep* 28. sz. és 36. sz. sírjából egy-egy.⁴⁵ A *fehérmegyei Vereben*, Végh János gyűjteményében van egy „villás nyílhegy“;⁴⁶ a *győri* bencés-gimnázium gyűjteményében 182. sz. a. szintén egy darab. A svédországi Göteborg városi múzeumban van egy példány *Pozsony* vidékéről.⁴⁷ A szegedi múzeum régebbi anyagában van egy darab *Törökkanizsáról*, és az újabb ásatásokból egy darab *Kiszomborról* és egy szokatlan nagy példány *Deszkről*, a szegedi *Makkoserdő* 7. sz. sírból egy darab. Nagy Géza⁴⁸ a *bihari* 6. sz. sír széles töredezett nyílcsúcsát is ide sorozza, de én azt hiszem, ez csupán egy B₅ típusú nyílhegynek a csonka darabja. E szerint összesen 14 darab ilyen villáshegyű nyílcsúcs ismeretes.

⁴⁰ Hampel, Alterth.

⁴¹ U. o.

⁴² U. o. II, 499.

⁴³ Hampel, Újabb tanulm. 111—112.

⁴⁴ A. Ért. XXXIV, 303.

⁴⁵ U. o. XL, 250.

⁴⁶ U. o. XXXV, 157.

⁴⁷ Sudeta, Zeitschr. f. Von u. Frühgesch. VIII, 38—39.

⁴⁸ A. Ért. XXVI, 407.

Szokatlan a formája ennek a nyílcsúcsnak, olyan, mintha a fentebb ismertetett B₄ típusú széles nyílcsúcsnak a felső része letörött volna s ebből a csonkból köszörültek két szétálló csúcsot. Nem is annyira a csúcs volt itt a fontos, hanem a két csúcs közötti, homorúan behajló két él, amely élesre volt köszörülve. Tehát ezzel a nyílcsúccsal nem lyukat szúrtak a meglőtt állatba, hanem vágtak vele valamit. Nagy Géza szerint⁴⁹ ez a nyílcsúcs vadászatra a gyorslábú vad inának elmetszésére volt alkalmas. Eredete keleten van, mert úgy a szibériai (már a vaskorszakban előfordul),⁵⁰ mint a kaukázusi területen elég gyakori,⁵¹ a voguloknál és az osztjákoknál is található.⁵² A szibériai csukcsok és korjakek még ma is használják nagyobb vad vadászatánál.⁵³ A XV—XVI. században nyugaton is feltűnik, ahol zergét, vadkecskét lőttek vele; nyilván Magyarország felől terjedt el arrafelé.

Igen szokatlan alakú a következő E jelzésű típusú nyílcsúcs is. Ez még az előbbi (D) típusnál is ritkábban fordul elő. Mindössze három példányról van tudomásunk: egy a *tuzséri* 6. sz. sírból,⁵⁴ egy *Monajról*⁵⁵ és a harmadik a *Kiszombor-E.* 13. sz. sírből. Ennek a nyílcsúcsnak megközelítőleg háromszög alakja van, de a háromszögnek nem a csúcsa, hanem az egyik oldala, amely körívben hajlik s élesre van köszörülve, fekszik a nyíl hegye felé. Ezzel a nyíllal sem lehetett megszúrni a meglőtt vadat, hanem csak vágni. Ki tudja milyen különleges célra kellett, milyen vadra vágástak vele. Az ethnológiából nem ismerünk rá analógiát. Amilyen kitűnő biztos kezű lövészek voltak ezek a régi keleti népek, nem lehetetlen, hogy kifeszített zsinórok vagy hasonlók ellövésére használhatták, amire különben a D típusú nyílcsúcs is kiválóan alkalmas lehetett. Valószínűleg vadásznyíl volt, Hampel is,⁵⁶ meg Nagy Géza is annak tartja.⁵⁷

Hatodik a sorozatban egy tipikus és kétségtelen vadásznyíl, F, amely feltűnően keskeny, igen hegyes, néha három-, néha négyélű, de valószínűleg volt ilyen kétélű nyílcsúcs is. Inkább valami szúrószerszámhoz, árhoz hasonlít, mint az eddig ismertetett nyílcsúcsokhoz, ezért annak idején Hampel még nem merte magyar eredetűnek meghatározni azt az öt darab ilyen alakú nyílhegyet, amelyet a *tuzséri* 6. sz. sírban találtak.⁵⁸ Találtak még a *Beregszászon*⁵⁹ is két darabot, azután *Kenézlőn*⁶⁰ nyolc da-

⁴⁹ A. Ért. XXVI, 407. és A magyar viseletek története, 79.

⁵⁰ Buschan, Völkerkunde, II, 336.

⁵¹ A. Ért. XXXIII, 375.

⁵² Buschan, i. m. II, 297.

⁵³ Buschan, i. m. II, 303.

⁵⁴ Hampel, Alterth. III, 436.

⁵⁵ U. o. III, 384.

⁵⁶ Újabb tanulm. 38.

⁵⁷ A. Ért. XXVI, 407.

⁵⁸ Hampel, Alterth. III, 436.

⁵⁹ U. o. 415.

⁶⁰ A. Ért. XXXIV, 314—334.

rabot, *Bezdéden*⁶¹ egyet, *Biharon*⁶² egyet. Legújabbán a szegedi múzeum ásatásából a *deszki* temetőből nyolc darab, a *kiszomboriból* tíz darab és egy-egy *Kunágotáról* és *Makkoserdőből* került. A *Kiszombor-B.* 310. sz. sírban egy-egy A és C típusú nyílheggyel együtt kilenc darab F típusú nyíl volt, ezek háromélűek, szeg nélkül 35—55 mm hosszúak, szélességük 10—15 mm között van. Erősen meg vannak rozsdásodva, két csomóba összeforva, tegezben voltak elhelyezve. A *Deszk-D.* 65. sz. sírban egy csomóba összerozsdásodva egy C₄ és egy igen nagy D típusú nyílheggyel volt öt darab F típusú nyílvas együtt, mint a tegez tartalma. Ez utóbbiak közül egy 84, egy 90, egy 102, egy 105 és egy szokatlanul nagy 135 mm hosszú. Szélességük 8—10 mm között van. Egy másik *deszki* sírban (D, 76) két F típusú nyílhegy volt, egyik 92 mm hosszú és 7 mm széles, a másik csonka, 7 mm széles. Ezek öt más, A és C típusú nyílheggyekkel együtt voltak a tegezben. A *győri* bencés-gimnázium gyűjteményében is találtam összesen tizenegy darab ilyen típusú nyílhegyet, a győri szeszgyár és az újszállási árpádkori temetőből. Míg a szegedi múzeum példányai olyan rozsdások, hogy eredeti alakjukat alig lehet meghatározni, addig a győri ilyformájú nyílcúcsok igen jó állapotban vannak, alig rozsdások s különösen két újszállási példány válik ki érdekes kecses formájával. Amint a fentiekből látjuk, elég sok példány áll már rendelkezésünkre, s ma már nem lehet kételkedni abban, hogy ezeket is ne a magyar nyílkovácsok készítették volna, mint Hampel hitte. Ez különben tipikus vadásznyíl, amelyből valószínűleg még sokkal több volt a sírokban, de azelőtt vagy nem tartották nyilván, vagy mert igen kis méretűek és vékonyak voltak, könnyen elrozsdásodtak. Ilyen nyílak olyan kisebb állatok vadászására szolgáltak, amelyeknek a prémjét nem akarták szélesebb nyílcúccsal erősen megsérteni, azután főleg madarakra lőttek vele. Erre a célra, mint az etnológiai analógiákból tudjuk, olyan kisebb nyílvasakat is használtak, amelyeknek nem volt hegyük, hanem egy kis gömbben végződtek, ezzel a madarat nem akarták megsebesíteni, hanem csak elkábítani. Ilyeneket még most is használnak Északázsia benszüllött vadászai.⁶³ Pósta Béla megtalálta ezt a nyílhegy típusát a permi területen.⁶⁴

A régészeti irodalomból tudjuk, hogy találtak a magyar sírokban a felsorolt hat típuson kívül még más formájú nyílhegyeket is. Találtak pl. *Pusztá-Selypen*⁶⁵ egy C típusú nyílhegyet, amelynek nem szeges, hanem *köpüs* vége van. *Szigonyos* csúcsú *köpüs* nyílhegyeket is találtak, egyet *Gomboson*,⁶⁶ állítólag Árpád-kori, de igen vegyes tartalmú, bizonytalan leletben, egy másikat pedig *Eperjeskén*,⁶⁷ szintén egészen bizonytalan ere-

⁶¹ Hampel, *Alterth.* III, 359.

⁶² U. o. 504.

⁶³ Buschan, *Völkerkunde*, II, 284. II, 338.

⁶⁴ Régészeti tanulmányok az orosz földön, 273.

⁶⁵ Hampel, *Alterth.* II, 570, III, 389.

⁶⁶ A. Ért. XXVIII, 414.

⁶⁷ U. o. XXXIX, 54.

dettel. Volt még a *pilini* 61. sz. sírban egy szeges végű *szigonyos* nyílhegy,⁶⁸ s végül a *kenézlői* 14. sz. sírban egy példány, amely „köpüsnek látszik”.⁶⁹

Azt hiszem mindaddig, míg ezekből a formákból sokkal több példány nem kerül elő rendszeres ásatásból és kifogástalan leletkörülmények között, addig nem lehet őket a többi magyar nyílcsúcs típusai közé sorozni. Ezek olyan különleges ritkaságok, a mi egységes anyagunktól anynyira elütnek, hogy csak különös körülmények között kerülhettek a magyarok hagyatékába. Szerintem ezek csak az idegenből jött számszerű nyilak lehettek.

A nyílcsúcsok különféle alakja alkalmasnak látszik arra, hogy ezek alapján valami kronológikus sorrendet is teremtsünk. Én azt hiszem azonban, hogy mai ismereteinkkel ezt a kérdést még nem lehet teljesen és biztosan megoldani. A legtöbb lelet minden kormeghatározás nélkül került elő, és ahol pontosan tudjuk a sír korát, ott sem lehet elkülöníteni az egyes típusokat, mert rendszeresen vegyesen fordulnak elő. *Hampel* is mondja, hogy talán szándékosan csinálták a magyarok különböző nagyság és súly szerint a nyílcsúcsokat, hogy adandó alkalomhoz képest minden harcos egyéni ereje és ügyességéhez mért példányt találjon magának.⁷⁰ Csak így tudjuk különben megmagyarázni azt, hogy a sírokban annyiféle nagyságú és típusú nyílhegy vegyesen fordul elő. De ez így volt másutt is, amint egy régi útleírásban olvassuk, hogy Ázsia keletén, Kinában a XVIII sz.-ban, a tegezben több sor nyíl volt, mind más és más alakú, s ezek között azok a legkülönösebbek, amelyekben a csúcs egy külön kis horoggal volt ellátva, s azok, amelyeknek a csúcsa ki van lyukasztatva, mert ezeket arra használják, hogy leveleket lőjenek vele az ellenséghez.⁷¹ Ez az adat azért fontos, mert nálunk eddig az ilyen lyukas lapú nyílhegyre azt mondták, hogy u. n. gyujtónyilak, amelyekkel égő kanócot lőttek az ellenség épületeire.

A különféle típusú és különböző nagyságú nyílcsúcsnak együtt való előfordulása különben már a történelem előtti időben is tapasztalható, pl. Szibériában. Már akkor is volt ott mindenféle forma: szeges végű, amelynek régebbi fajtája lándzsaalakú, levélformájú, szegalakú, kétszárnyú és négyélű.⁷²

A *nyilvessző* formája, súlya, felületének állapota, de legfőképen az anyaga, csaknem olyan fontos, mint maga a nyílnek vasból való csúcsa. Eddig csak annyit tudtunk a magyar nyilakról, hogy a vascsúcs bele volt erősítve valami fából való vesszőbe, mert sok nyílhegy szeges végén rajta található az elkorhadt fa rostjai, sőt némelyiken még valami *körülkötözés-*

⁶⁸ Hampel, *Alterth.* II, 878, III, 524.

⁶⁹ A. Ért. XXXIV, 320.

⁷⁰ Újabb tanulmányok, 37.

⁷¹ *Reisen nach Peking von de Guignes*, 1810, 324.

⁷² Buschan, *Völkerkunde*, II, 338.

nek a nyomai is látszanak. Hogy ez a favessző milyen hosszú, milyen vastag volt, s hogy milyen fából készült, ezt eddig nem tudtuk. Ha azonban rendszeresen megvizsgáljuk a kérdést és segítségül vesszük a kérdés megoldására az ethnológiai összehasonlítást, azt hiszem igen könnyű lesz a megoldás. Először azonban lássuk, mik azok a követelmények, amelyeket a *jó nyíl vesszővel* szemben kell támasztani.

1. A jó nyíl vesszőnek első sorban igen *könnyűnek* kell lenni. Minél nagyobb a nyílcsúcs és a nyíl vessző közötti súlybeli különbség, vagyis minél könnyebb a vessző, és minél súlyosabb a nyílcsúcs (a vesszőhöz arányítva), annál biztosabb a nyíl repülése. A nyíl vessző tulajdonképpen csak arra szolgál, hogy a nyílcsúcs szeges végét meghosszabbítsa, mert csak így lehet azt az íjról ellőni. A nyíl vessző hosszúsága sem tetszésszerű, mert ez is mindig az íjhoz igazodik. A nyíl vessző azonkívül kormányzóeszköz a nyíl repülési útján, mint a hajón a kormány, amit a vesszőre alkalmazott tollazat lényegesen támogat. Könnyen el lehet dönteni, hogy milyennemű anyagból kellett a nyíl vesszőnek lenni, ha mérlegre tesszük a vesszőnek való fát és a nyílcsúcsot. Bármilyen fából készült 60—70 cm hosszú, legalább 8—10 mm vastag kerek nyíl vessző feltétlenül nehezebb az ismert magyar nyílcsúcsok átlagos súlyánál. Ez az egy tény egymagában kizárja azt, hogy a magyar nyilak vesszői akár tömör faágból, akár hasított fából faragottak lettek volna.

2. A nyíl vesszőnek feltétlenül *egyenesnek* kell lenni, mert még a legkisebb görbület is elhajlítja a nyilat a repülés egyenes irányától, „félrehúzza”. Faágból nem lehet ilyen egyenes nyíl vesszőt vágni, a természetben ritka az ilyen hosszú, feltétlenül egyenes ág, és az sem mindenütt található, de főleg nem kapható nagyobb mennyiségben ezer és ezer számra. Hasított fából lehet ugyan egész egyenes nyíl vesszőt készíteni, korlátlan mennyiségben is, de a hozzávaló anyagot se a délországi steppén, se a magyar Alföldön nem találni, tehát messziről kellett volna hozatni, azonkívül ennek is túlnagy a súlya.

3. A nyíl vesszőhöz való anyagot ott szerezték be, ahol készítői és használói éltek, laktak, amerre vándoroltak. Annak mindig kéznél kellett lenni. Nem valószínű, hogy ezt az elsőrendűen fontos és nélkülözhetetlen anyagot kereskedés, vagy csere útján, messzi vidékekről szerezték volna.

Ha tehát tekintetbe vesszük ezeket a szempontokat, akkor csak egyetlen egy olyan anyagot találunk, amely mindezeknek a feltételeknek tökéletesen megfelel, és ez az anyag a *nád* (a közönséges *tetőnád*, phragmites vulgaris). Csak ez az anyag bír mindezekkel a tulajdonságokkal, mert 1. *igen könnyű*, könnyebb bármely más, ugyanolyan méretű fánál, amit csöves állapota és anyagának fajszálya magyaráz; 2. a nád 60—70 cm hosszú darabja feltétlenül egyenes („egyenes mint a nádszál”), külseje kerek, síma, nem kíván semmiféle külön megmunkálást, felhasználható úgy, ahogy a természet adja; 3. szinte korlátlan mennyiségben állt

rendelkezésre mindenütt, amerre a magyarság vándorolt, ahol lakott, a régi és az új hazában.

Valóban, ha jól meggondoljuk, önkéntelenül rá kell jönnünk, hogy ezek a szeges végű nyílcsúcsok csakis *csöves* vesszőbe lehettek erősítve. Tömör fából való vesszőnek legalább 15—18 mm vastagnak kellene lenni, hogy abba a nyílcsúcs szegének megfelelő lyukat fúrhattunk. Ilyen vastag nyílvesző használata azonban ki van zárva. Igen sok nyílcsúcs szeges végén, legalább azokon, amelyekeken a körülcsavarás látszik, megmaradt a nyílveszőnek is egy darabja, természetesen megkövesedett, illetőleg vas-oxid-dal átítatott állapotban. Ha ezeket a maradékokat gondosan lefejtjük a nyíl szegéről, kiderül, hogy a fa ezen a helyen legfeljebb 1—2 mm vastag volt. Tömör fába nem lehet lyukat fúrni úgy — legalább elődeink kezdetleges eszközeivel nem — hogy csak 1—2 mm-es falvastagság maradjon. Ez az 1—2 mm vastag kéreg csakis nád lehetett. Így azután megértjük azt is, miért kellett a nyílveszőnek azt a végét, amelybe a nyílcsúcs szege bele volt erősítve, valami szalagszerű anyaggal, valószínűleg hánccsal szorosán körültekerni, megkötözni. Fúrt lyukú favesszőnél ez teljesen felesleges. Ellenben a nádvessző rendszerint elreped azon a részen, ha beleszorítják a vasszeget, s ezért szükség volt a külön körülkötözésre.

A szegedi múzeum 132 darab magyar és ennél több avar nyílhegyén bőven volt alkalmam ezt a kérdést tanulmányozni. Egészen biztosan és határozottan meg lehetett állapítani, hogy úgy az avar, mint a magyar nyílak vesszeje nádból való volt. *Szeges* végű nyílcsúcsnak nem lehet csak nád vagy bambusz a vesszeje, ahol más, tömör fát használnak e célra, csakis *köpüs* nyílcsúcsot lehet alkalmazni.

Az ethnológiai összehasonlítás is ezt az állításomat bizonyítja. Mindazok a keleti népek, melyek az összetett turkesztán íjat használják, Kiszáziától Indiáig, mindenütt a nádat használják nyílvesző gyanánt.⁷³ Azt lehetne ez ellen vetni, hogy a nád vesszeje túlságosan gyenge, törékeny és könnyen hasad. Ez azonban csak gyakorlatlan kézben esik meg. Nincs kizárva azonban az sem, hogy őseink ismertek valami módszert, amellyel a nádvesszőt megerősítették. Japánban a vékony bambuszszálakból készült nyílveszőt olajba itatják s tűz felett keményítik, ezáltal sohasem hasadnak el.⁷⁴

A nyílvesző *hosszáról* már volt szó az íj leírásánál. A hosszúság mindig az íj feszítő-távolságához igazodott, s számításom szerint 60—70 cm között lehetett, a nádszálnak két vagy három ízére terjedt, amit a tegezek hossza is bizonyítani látszik. A 60—70 cm hosszú nádszál átlagos vastagsága 8—10 mm, ami teljesen megfelel minden a nyílvesző íránt támasztott követelménynek. *Vastagabb* végébe volt bele erősítve a nyílcsúcs szeges vége, mert a vessző súlypontja ezáltal előbbre került. A nyíl-

⁷³ Jähus, Entwicklungsgeschichte, 304, 309, 313.

⁷⁴ Buschan, Völkerkunde, II, 671.

csúcs szegét valószínűleg valami gyantával vagy viasszal ragasztották bele a nád csövébe, s mivel a nád vége a szeg beleszorítása alkalmával legtöbbször meg is repedt, kívülről szintén gyantába mártott háncsszalagocskával erősen körültekerték a szeg egész hosszában. (A gyantának vagy viasznak köszönhetjük azt, hogy a nyílcsúcsok szeglein olyan szépen megmaradtak a nád rostjai és a kötöző háncsok tekervényei. 14. kép b.)

A nádvessző alsó végén, valószínűleg a nád nádusa (csomója) közelében volt a szegletes, vagy félköríves bemetszés a *nyilaj* vagy *nyilág*,⁷⁵ amely az ideg biztosabb tapadására szolgált. (14. kép c.) Még egy igen fontos részlete volt a nyílveszőnek, a *tollazata*. Nagyobb madaraknak, sasnak vagy túzoknak szárnytollából való tollnak leszakított oldalait halenyvvel ragasztották rá a nyílvesző alsó végének két ellenkező oldalára, de nem a vessző legvégére, hanem ettől mintegy 8 cm-nyire, azért, hogy a toll ne akadályozza a lövést, vagy össze ne rongálódjék az íj idegére

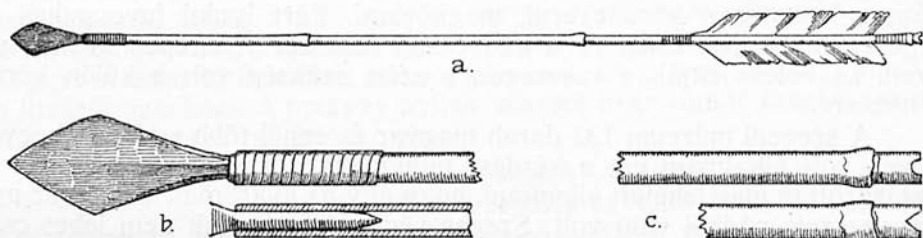

Abb. 14. kép.

való feltevés és a kilövés alkalmával.⁷⁶ A két toll vége valószínűleg szintén háncsszalagocskával volt még körül-, ill. hozzáerősítve a vesszőhöz, valamint a vessző alsó végén is lehetett ilyen megerősítő körültekérés. A régi magyar nyelvemlékekből való ez a nyílra vonatkozó igen jellemző idézet: „Tsuda, hogy annyira kovályog elméd, mint a tollatlan nyíl“. Érdekes, hogy a túlnagy vagy erős tollazat csökkenti a nyíl sebességét és átütőerejét.⁷⁷

Mindezekből látható, hogy a magyarok nyila meglehetősen kényes és könnyen romló portéka volt, amelyet meg kellett óvni töréstől, de különösen a nedvességtől, mert mindez árthatott a vasnyílcsúcsnak, meglazíthatta a vesszőbe való erősítést, sőt leázathatta a vessző tollazatát is. Ezért feltétlenül olyan tokban kellett tartani, amelynek lecsukható fedele volt, amely az időjárás viszontagságai ellen megvédte.

Kényes, romlandó volta magyarázza azt is, hogy nem maradt fenn

⁷⁵ MNy. II, 201.

⁷⁶ A cserkészeknél csak a nemesek használhattak e célra *fehér* sastollat. Buschan i. m. III, 753.

⁷⁷ Ebert, Reallexikon der Urgeschichte, XIII, 237.

egyetlen egy ép, vesszővel ellátott nyíl. A grossenhaini (Szászország) híres R. Zschille-féle fegyvergyűjteményben van három darab (1002. sz. a. leltározott) „könnyű fából“ való, hosszú tollazattal és vascsúccsal (C típusú), s a leírás szerint keleti eredetű nyíl. A kép szerint ezek a nyilak lehetnének magyar nyilak is, a szöges nyílcsúc megerősítése és a vesszőnek zsinórral vagy szalaggal való körültekerése mindenesetre arra vall, hogy ha nem is magyar eredetűek, de igen közel állanak ehhez a nyíl-típushoz.

A szegedi városi múzeum magyar nyílhegyei.

	Lelőhely	Sír száma	T i p u s													Összesen										
			A					B					C				D	E	F	*						
			1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3						4					
1	Bojárhalom	—																						1		
2	Deszk-D.	61		2																					3	
3	" "	65																							7	
4	" "	73	1																						5	
5	" "	76	2	1		1																			7	
6	Feketeszél	—		1									1												2	
7	Királyhalom	—	2		1			1	1								2								7	
8	Kiszombor-B.	217	3	1						3															8	
9	" "	272				1				1															2	
10	" "	284		3						1	1					1	1								7	
11	" "	309				1									1										2	
12	" "	310	1												1										11	
13	" "	363	1					1			1		1			1									5	
14	Kiszombor-C.	13	1	2				1			1				1	1									7	
15	" "	24				2																	1		3	
16	Kiszombor-E.	13						1									2			1					4	
17	" "	30	2	1						1					1	1	1							1	8	
18	" "	35	1			2												1							4	
19	" "	39	2			1																			3	
20	" "	41																						1	1	
21	Kiszombor-F.	1	1					1																	2	
22	Kunágota	2	1	2		1					2						2					1			9	
23	" "	3		2				1																	3	
24	Makkoserdő	7	1	1														1							3	
25	" "	53	3																						3	
26	" "	98	3					1														1			5	
27	Medgyesegyháza	6	2	1																					3	
28	" "	9	3																						3	
29	Oroszlámos	—													1										1	
30	Törökkanizsa	—														2			1						3	
			30	17	4	6	1			9	1	3	5	1			2	4	9	8		4	1	20	7	132
			58					19					23				25									

* Meg nem határozható.

V. A tegez.

Az előbbi fejezetben láttuk, hogy milyen törékeny és kényes származás volt a *nyíl*, természetes tehát, hogy ezeket a könnyen pusztuló nyilakat olyan tartóban vagy tokban kellett megőrizni (különösen vadászaton, vagy vándorláskor, mikor lóháton hosszú utakat tettek meg), amely teljesen és tökéletesen megvédte a törés és főleg a nedvesség (eső és hó) ellen. Ezt a célt szolgálta a *tegez*.

Az eszköz neve bizonyítja, hogy őseink már igen régen ismerték és használták. Ugyanis nemcsak az *íj* és a *nyíl* tartozik a magyar nyelv legősibb tulajdonához, amely valamennyi rokon finnugor nyelvben megmaradt, hanem a *tegez* is ősrégi, mert megvan a megfelelője a vogul és osztják nyelven.⁷⁸ Meg kell azonban említeni, hogy a régi nyelvben a *tegez* mellett gyakran előfordul a *puzdra* is, mint a nyíltartó neve. Sajnos, amióta a nyíl és íj eltűnt a közhasználatból, a rájuk vonatkozó elnevezések is többé-kevésbé elhomályosultak. Ezért az irodalmi nyelvben például minduntalan összecserélik a nyíltartó *tegezt* az *íjjal*. (Kazinczy, Kemény Zs., Jókai, Ányos, Faludi).⁷⁹ A *tegez* és a *puzdra* szó jelentése is az évszázadok folyamán elhomályosodott s most már nem tudjuk, *egyvet* jelentett-e a kettő, tehát 'nyíltartót', vagy pedig az egyik ezt, a másik pedig talán *íjtartót*? A *tegez* szóról fennebb mondtuk, hogy régi tulajdona nyelvünknek, a *puzdra* ellenben újabb, és pedig szláv jövevény. Azonban ez utóbbi is elég régen bevett szó a magyar nyelvben, mert előfordul már az u. n. königsbergi szójegyzékben, tehát a XIV. században. Véleményem szerint mindkét kifejezés *egyvet* jelentett, még pedig 'nyíltartót'. Régibb és eredeti természetesen a *tegez*, s így nevezhették már az ősmagyarok nyíltartójukat. A *puzdrával* is nyíltartót neveztek, de ez valószínűleg *más alakú* lehetett, s ehhez bizonyosan más fajta íj és más formájú nyíl tartozott. Nem lehetetlen, hogy a *számszerij* tegezét nevezték *puzdrának*. (A *számszerij* a középkori európai egyszerű íj tökéletesítése volt, a mai puszkához hasonló fából való nyele és elsütő szerkezete volt; a nyíl végére keresztben volt felerősítve a tiszafából vagy később acélból készült ív. Az ideget vagy a nyélre erősített, vagy különálló gépezet segítségével húzták fel). Ez a kétféle formájú íj és nyíl magyarázza még talán azt, hogy a kétféle elnevezés megmaradt egymás mellett is, s az újabb *puzdra* szó nem szorította ki a régibb *tegez* szót, mint ahogy ez számtalan más esetben megtörtént.

A honfoglaló magyarok nyíltartója, a *tegez*, *egészen más formájú volt*, mint amilyent *ma* a fennmaradt ábrázolásokból, pl. a közismert magyar viselettörténeti munkákban⁸⁰ és címeres leveleinken levő ábrázolásokból

⁷⁸ MNy. XLIII, 385.

⁷⁹ MNy. XLV, 130.

⁸⁰ Szendrei János és Nagy Géza idézett művei.

vagy egynehány megmaradt múzeumi darabról ismerünk. Ezek a tegeztek kivétel nélkül egy későbbi kor formáit mutatják. Ezek a lent keskeny, fent igen széles, egyik hosszoldalukon egyenes, a másikon S-alakú görbületű nyíltartók, a XVI. és XVII. századból való *ozmán-török íjtartók* és nem ősi magyar *tegeztek* (10. kép). Az ősmagyarok tegezete nem ilyen alakú volt, mint látni fogjuk.

A magyarok *régi* tegezéből nem maradt fenn egyetlen egy ép példány sem. Sem múzeumaink, sem a magángyűjtemények nem őriznek belőle egy darabot sem. Ami biztosat tudunk a magyar tegezeiről, azok kizárólag a sírokban lelt maradványok és az ásatási megfigyeléseken alapulnak.

Lovas népek a tegezt mindig a *jobb oldalukon* viselik, még pedig a derékövhöz erősített szijakon vagy zsinorokon. Ez az egyetlen természetes és célszerű tegez-elhelyezés lovas harcosnál. A lovas bal kezében tartja a ló gyeplőjét, azonkívül ezzel a kézzel fogja az íj fáját. Szabad jobb kezével csak a *jobb oldalon* lógó tegezhez tud könnyen és kényelmesen nyúlni, midőn nyílra van szüksége. Így kellett ennek lenni természetesen a magyaroknál is.⁸¹ Későbbi időben azonban, a XVI—XVII. században, nyilván török befolyás alatt, már a bal vállukon hordták a magyarok is a tegezt. Így mutatják ezt a régi képek. Ez úgy magyarázható, hogy ekkor már a gyalogos katonák is ijjal-nyíllal harcoltak, ezeknek pedig nagyon kényelmetlen és alkalmatlan lehetett az övön lógó földig érő tegez, a járást és menetelést erősen akadályozhatta.⁸²

Ezek után természetesen azt kellene hinnünk, hogy a magyarok sírjában a tegezt vagy annak nyomait mindig a csontváz jobb oldalán és pedig a lába mellett találjuk. Sajnos nem így van, mert ha a sírleletek alapján kísérlelnők meg ennek a kérdésnek a megfejtését, hogy mely oldalukon és hol viselték a magyarok a tegezt, nem tudnánk határozott feleletet adni. A tegezmaradványok ugyanis nem fekszenek meghatározott és mindig ugyanazon a helyen, ahogy az ember képzelné. Egyszer ide, másszor oda, egyszer a jobb oldalra, máskor a bal oldalra, sokszor lábtól, néha közepén, de vállhoz is, tehát összevissza tették. Megkíséreltük táblázatba foglalni a szegedi múzeum leleteinek erre vonatkozó adatait s ez alapján statisztikát készíteni a tegeznek a sírban való elhelyezéséről.

Hogy volt tegez valamely sírban, azt két körülmény bizonyíthatja: 1. a megmaradt tegezvasalások; 2. a tömegesen előforduló (leginkább egy csomóba összerozsdásodott) nyílcsúcsok. Ez utóbbinak magyarázatául meg kell jegyezni, hogy amint voltak több és voltak kevesebb vasalással ellátott tegeztek, úgy bizonyosan voltak olyanok is, amelyeken egyáltalán nem volt semmiféle vasalás. Ez utóbbiak természetesen teljesen elkorhadtak a sírokban, de a tegez egykori jelenlétét az együtt fekvő nyílhegyek

⁸¹ Nagy Géza (A. É. X, 294.) ugyan azt mondja, hogy a tegez a *baloldalon* volt az övhöz erősítve, de az ethnológiai analógiák ennek az ellenkezőjét bizonyítják.

⁸² V. ö. Zichy István, Turán, 1917, 152.

bizonyítják s ez utóbbiak helyéből tudjuk a tegez helyzetét is meghatározni. Ezért a statisztikánk alapjául szolgáló táblázatban nemcsak a tegezvasalások, hanem a nyílhegycsomók sírbeli elhelyezése is fel van tüntetve.

A szegedi városi múzeum tegez-leletei.

	Lelőhely	Sír száma	Bal			Közép			Jobb			Bizonytalan	Jegyzet
			lent	középen	fent	lent	középen	fent	lent	középen	fent		
1	Deszk-D	57	—	—	×	—	—	—	—	—	—	—	
2	" "	61	×	—	—	—	—	—	—	—	—	—	nyílhegycsomó
3	" "	65	—	—	×	—	—	—	—	—	—	—	
4	" "	73	—	—	—	—	—	—	—	—	—	×	feldúlt sír
5	" "	76	—	—	—	—	—	—	—	—	×	—	
6	" "	164	—	—	—	—	—	—	—	—	×	×	feldúlt sír
7	Királyhalom	—	—	—	—	—	—	—	—	—	×	×	feldúlt sír
8	Kiszombor-B	12	—	—	—	—	—	—	—	—	×	×	feldúlt sír
9	" "	25	—	—	—	×	—	—	—	—	—	—	
10	" "	167	—	×	—	—	—	—	—	—	—	—	
11	" "	217	×	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
12	" "	284	—	—	—	—	—	—	—	—	×	—	
13	" "	309	—	—	×	—	—	—	—	—	—	—	nyílhegycsomó
14	" "	363	—	—	—	—	—	—	×	—	—	—	
15	Kiszombor-C	13	—	—	—	—	—	—	—	—	×	—	
16	" "	24	—	×	—	—	—	—	—	—	—	—	
17	Kiszombor-E	13	—	—	—	—	—	—	—	×	—	—	
18	" "	30	—	—	—	—	—	—	—	×	—	—	
19	" "	35	×	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
20	" "	39	×	—	—	—	—	—	—	—	—	—	nyílhegycsomó
21	Kiszombor-F	1	—	—	—	—	—	—	×	—	—	—	
22	Makkoserdő	7	—	—	—	—	—	—	×	—	—	—	
23	" "	53	—	×	—	—	—	—	—	—	—	—	nyílhegycsomó
24	" "	63	—	—	—	—	—	—	—	—	×	—	feldúlt sír
25	" "	64	—	—	—	—	—	—	—	—	×	—	megholygatott sír
26	" "	98	—	—	×	—	—	—	—	—	—	—	
27	Medgyesegyháza	8	—	—	—	—	—	—	—	—	×	—	
			4	3	4	—	1	—	2	3	3	7	
			11			1			8			7	= 27

Amint tehát az összeállításból látható, itt semmiféle rendszert nem lehet megállapítani és ebből nem lehet semmi következtetést levonni. De nemcsak a szegedi tegez-leletekkel van ez így, hanem az eddig ismert összes tegez-előfordulások is ilyen rendszer nélkül valók.

Egész és többé-kevésbé ép állapotban megmaradt tegezt eddig seholsem találtak a sírokban, nincs is semmi kilátás rá, hogy valaha ilyen a földből előkerüljön, mert a tegez olyan anyagból készült, amely a föld-

ben teljesen elkorhadt. Az *alakját* azonban több esetben meg lehetett figyelni a földben megmaradt részleteinek elhelyezéséből és az elpusztult anyag formáját megtartó föld alakja alapján.

Négyféle vasalás fordul elő a tegezen: 1. valami újjnyi széles, igen vékony *pántféle*, néha még második vagy harmadik pánt is. Ezek a tegezt a bronz módjára fogták körül. 2. A ceruzánál vékonyabb, félkör átmetsetű egyenes *vaspálcák*, amelyek mindig a tegez hosszirányában fekszenek; 3. egy vagy két, a tegez felakasztására szolgáló *akasztófül*, végül 4. valami szélesebb *vaslemezke*, néha csontlap, amely a tegez fedelének volt a része.

Mielőtt megkísérelném a magyar tegez rekonstruálását, felemlítendőnek tartom, hogy hol találtak eddig tegezt a sírokban, azaz hol figyelték meg az alakját s hol maradtak meg a tegeből való kisebb-nagyobb részletek.

Hampel József német nyelvű összefoglaló munkájában⁸³ az 1904-ig előkerült leleteket ismerteti s ott a következő helyeket sorolja fel, mint ahol tegezről való részleteket találtak: *Gombos-Bogojeva*, *Pilin*, *Tuzsér*, *Székesfehérvár*, *Veréb* és *Kecskemét*. Az 1907-ben megjelent Újabb tanulmányok a honfoglaláskor emlékeiről c. művében némileg kibővül a lelőhelyek sora, a fentiekén kívül még felsorolja *Bihart* és *Pusztá-Bukovát*. — Az Arch. Értesítőben közölt leletekből a fentiekén kívül még felemlítendő: *Szarvas* (XXX, 352), *Gödöllő* (XXXI, 180), *Talfaj* (XXXII, 323), *Mikcsepusztá* (XXXIV, 303), *Kenézli* (XXXIV, 315—324), *Eperjeske* (XXXIX, 51), *Székesfehérvár-Rádiótelep* (XL, 251), *Geszteréd* (XLII, 231).

Ez a sor természetesen nem mondható teljesnek, lehet, hogy a régészeti irodalomban közölt anyagból is kimaradt néhány lelet, de a múzeumokban is bizonyosan lesz még eddig le nem közölt vagy mindeddig fel nem ismert anyag.

A szegedi múzeum ásatásai nyomán előkerült magyar *tegezmaradványok* a következő helyekről valók:

1. *Medgyesegyháza* aradmegyei községben 1929-ben, a 8. sz. sírban egy *tegezfül* két darabja került elő néhány más, most már felismerhetetlen vastöredékkel.

A torontálmegyei *Kiszomborban* 1928. és 1930-ban felásott négy temetőből összesen 12 sírból kerültek elő *tegezmaradványok*.

2. A *Kiszombor-B.* 12. sz. feldúlt sírban egy 36 mm széles, domborúra görbített vaslemez darabja, egy szokatlan nagyságú *tegez-fül* és egy aklaszeg volt egy nyílcsúcs és íjcsontlemezek társaságában.

3. A *Kiszombor-B.* 26. sz. sírból igen érdekes két csontlap, ill. léc került elő (15. kép 3. a és b). Az egyik (a) 25 mm széles, a hossza bizonytalan mert töredék, oldalélei nem egyenesek, hanem enyhe ívben

⁸³ Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. II.

hajlanak, s a lemez végén egy kerek vaspálcának a vége van ráerősítve a tegezre jellegzetes levélalakú végződésével, amelyen szeg megy keresztül. A másik csontléc (b) ugyanolyan hajlású, hossza 80, szélessége 10 mm, a két végén szegben elhajlik egy-egy 6—7 mm hosszú és 5 mm széles nyúlványa. Három helyen egy-egy félgömb fejű bronzszeg van az 1½ mm vastag lemezen keresztül ütve. — Még egy másik csonka, erősen összerozsdásodott vasdarab, karikával, valószínűleg szintén a tegezhez tartozott.

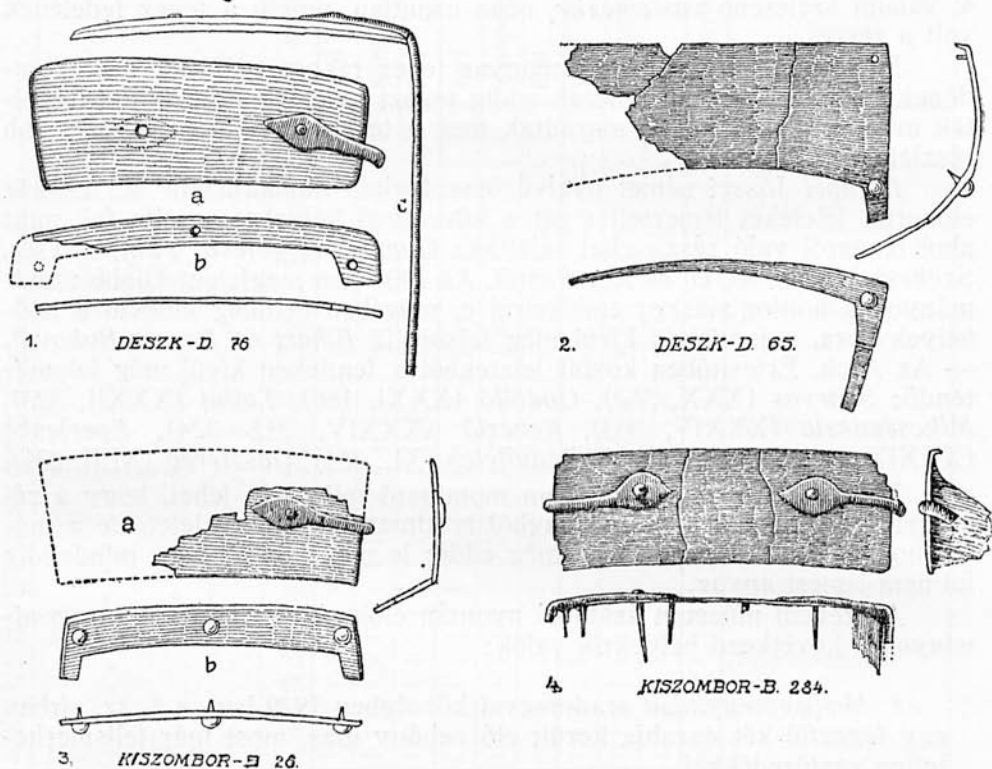

Abb. 15. kép.

4. Kiszombor-B. 167. sz. sírban a csontváz medencéje mellett balról a tegezről való vasalások apró darabjai voltak. Egy akasztófül, egy 13 mm széles meggörbített pántnak három darabja, a felfelé menő vaspálcának több darabja és egy aklasszeg.

5. Kiszombor-B. 217. sz. sír egyéb leletei között a medence bal oldalán nyílcsúcsok, íjsontlemezek és a tegezvasalás töredékei voltak. Egy 15 mm széles alsó vaspánt öt darabja, négyben szeg maradéka van, egyen két közel egymáshoz haladó felfelé menő vaspálca kezdődarabja

van rajta (16. kép d). Egy másik 13 mm széles pánt három darabkája, az egyikén vaspálca vége szeggel, és néhány más vastörredék maradt meg (18. kép c).

6. *Kiszombor-B.* 284. sz. sír csontvázának jobb oldalán, a melltől a válláig megvoltak a *tegezvasalások* úgy, hogy az alsó rész és a felső száj-része jól kivehető volt. Felül nyílhegyek álltak ki belőle. A 7—8 mm széles körpánt öt darabjának összetétele u. n. vese-alakot mutat. Két helyen jó darabon megvan a felfelé menő vaspálca darabja (16.

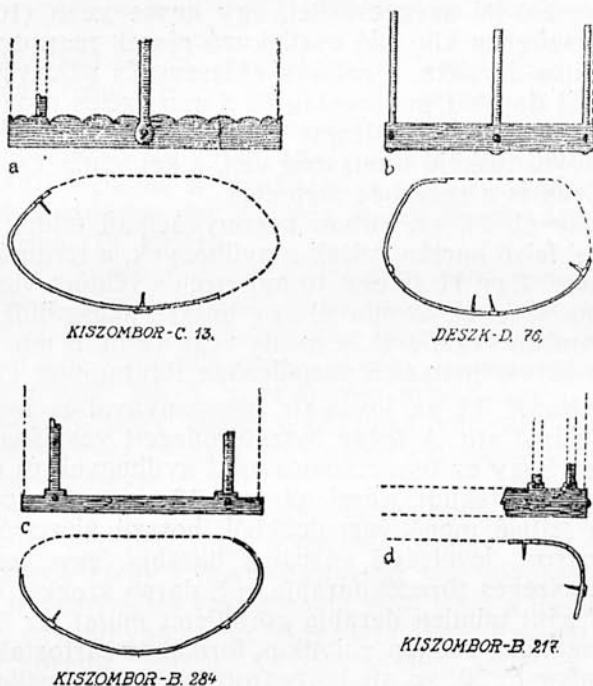

Abb. 16. kép.

kép c). Két akasztófül, két-két aklaszeggel (18. kép h) egy nagyobb levélidomú végződés két aklaszeggel, hosszú vaspalcának több darabja, két vas-, egy kisebb bronzszeg, és egy 33 mm átm. vaskarika tartozik a tegezhez. Van azonkívül egy 10 cm hosszú, 32—34 mm széles, egyik szélén kissé felhajtott vékony vaslemez, amelybe egészen rendetlenül 10 darab különböző hosszúságú vasszeg van keresztülítve. Látszik, hogy a lemez valami fára volt szegelve. Külső felületén, a két végén ugyanolyan vaspalcavégződés van széles véggel, mint a B. 26. sz. sír csontlemezén (15. kép 4).

7. *Kiszombor-B.* 363. sz. sír földjében a jobb oldalon a térdtől a vállig a *tegezvasalás* töredékei feküdtek. Egy 10 mm széles pánt több da-

rabja, egy nagy aklaszeg, egy vaskarika darabjai és egy 28 mm átmérőjű ép bronzkrika volt megmenthető.

8. *Kiszombor-C.* 13. sz. sírban a halott jobb felső karjának hosszában feküdt a *tegez*, nyílhegycsomóval. Balra íjcsontlemezek voltak egyéb leleteken kívül. A tegez alsó széles pántja darabjaiból fele részben összeállítható (16. kép a). Az összeállítás kb. ellipszisalakot mutat. A pánt legnagyobb szélessége 16 mm, s felső széle ívalakúra van kicsipkézve. Két helyen maradt meg a felfelé menő vaspálca egy-egy darabja. Két akasztó-fül szegecsekkel, egy keskenyebb (10 mm széles) vaspánt, derékszögben kiinduló csatlakozó részek maradványaival, sok keskeny vaspálca-darabka, s néhány aklaszeg és pálcavégződés került elő a sírból. Két darab 1 mm vastag és 5 mm széles csontléc, az egyik $9\frac{1}{2}$ cm hosszú, a másik töredezett véggel $8\frac{1}{2}$ cm. Mindkettőnek 3—3 félgömb fejű rövid tüskéjű bronzszeg van, a két végén és a közepén keresztülítve. Ezek is a tegezhez tartoztak.

9. *Kiszombor-C.* 24. sz. sírban koponyánélküli feldúlt csontváz feküdt, ennek bal felső karján voltak a nyílhegyek, a térdnél a *tegezvasalás* maradványai. Egy 11 és egy 10 mm széles vékony vaspántnak több darabja néhány szeggel, azonkívül egy hosszú akasztófül, amely egyik végén levéldombban végződött, a másik vége pedig 5 mm széles, 3 mm vastag, félkör keresztmetszetű vaspálcában folytatódott (18. kép i).

10. *Kiszombor-E.* 13. sz. lovas-sír, lókoponyával és csontokkal, kengyelekkel, zablával stb. A *tegez* összetöredezett vasalása a jobb oldalon feküdt, úgy hogy az összecsomósodott nyílhegyek és egy kis darab íjcsont a könyöknél feküdt. Részletei: egy 13 mm széles pánt töredékei, több darab a felfelé menő vaspálcákból, hosszú akasztófül, a fedőlemezre alkalmazott, levélvégű vaspálca darabja, egy szélesebb vaslemezke két aklaszeges töredékdarabja, s 8 darab szeggel ellátott pálcavég. A széles pánt minden darabja görbületet mutat, az össze nem illő darabok valószínűleg szintén elliptikus formában tartoztak össze.

11. *Kiszombor-E.* 30. sz. sír bolygatott csontváza mellett, a jobb könyöknél volt néhány darabka a *tegezvasalásból* és nyolc darab nyílhegy.

12. *Kiszombor-E.* 35. sz. lovassírból a kengyeleken és zablán kívül, a jobb karon belül feküdt az összerozsdásodott nyílhegycsomó. A tegez oldalának kerekded alakját a rozsdával átitatott föld mutatta. A *tegezvasalás* maradványai a bal kartól lefelé a láb irányában voltak elszórva. A lemezek és pántok, valamint a vaspálcák legnagyobb részt elpusztultak, nyolc darab lapos, szeggel ellátott pálcavég, egy akasztófül (18. kép g) és a 12 mm széles vaspántnak három darabkája maradt meg.

13. *Kiszombor-F.* 1. sz. bolygatott lovassírban egyéb leleteken kívül a jobb kézféltől lefelé feküdtek a *tegezvasalás* maradványai. Szokatlanul széles, 18—22 mm széles pántnak kilenc darabja, kettő a vékony vaspálca maradványaival, egy akasztófülnek egyik vége, és egy eredeti-

leg kb. 40 mm széles vaslemez két görbített s egy-egy szeggel ellátott töredéke volt megmenthető.

14. *Makkoserdő* 7. sz. férfisírból, jobb alsó lábszáron belül nyílhegycsomó és egy a *tegez*ről való negyedkörívben meggörbített 10 mm széles vaslemeznek két összetartó darabja került elő (18. kép a).

15. *Makkoserdő* 63. sz. feldúlt sírban, lócsontokkal, kengyelekkel és zablával együtt a *tegezvasalás*nak darabjai is voltak. A 12 mm széles pántnak meggörbített, szegekkel ellátott részletei, az akasztófül két darabja, és a hosszú vaspálcáknak töredékei tartoztak a sír anyagához (18. kép b).

16. *Makkoserdő* 64. sz. megbolygatott lovassírban a 14 mm széles *tegezpánt* négy összetartozó, ívesre hajló darabja, a felfelé menő vaspálcáknak néhány darabkájával együtt került elő.

17. *Makkoserdő* 98. sz. sírból, amely részben fel volt dűlve, a bal felső karon keresztül feküdtek a *tegezvasalás* maradványai: Két akasztófül, a 14 mm széles vaspánt egy darabja és két 38 mm átmérőjű 5—6 mm vastag vaskarika (18. kép f).

Az érmekkel pontosan datált s Szent Istvántól Szent László idejéig terjedő *Deszk-D.* jelzésű sírmező öt sírjában is volt tegezmaradvány.

18. *Deszk-D.* 57. sz. sír részben meg volt bolygatva. Nem volt egyéb a sírban, mint egy nyílcsúcs szege, néhány íjcsontlemez-töredéke és a bal karján keresztül fekvő *tegezvasalás* maradványai. Két akasztófül erős szegecsekkel, négy darab levélidomú vaspálcavégződés szeggel, néhány vékony vaspálca darabka és egy szélesebb és a szélén behajlított vaslemez töredéke.

19. *Deszk-D.* 65. sz. lovassír. Kengyelek, zabra, vascsat, csiholó acél mellett volt még egy íjcsontnak a darabja, azután a bal oldalon, a válltól lefelé a karon kívül a *tegezvasalás*nak sok darabja, nyílhegyekkel együtt. Egy 10 mm széles vaspánt volt felül, ahol a nyilak feküdtek, az alsó szélén is ugyanolyan széles pánt fogta körül a tegezt. Volt még egy 6 mm széles középső pánt is. Az alsó pántból haladtak felfelé vékony és keskeny vaspálcák, a végükön levélalakra kalapált s szeggel ellátott végződéssel. Nyolc darab ilyen végződés van. Azonkívül két akasztófül csatlakozó vaspálcával. Végül egy 34 mm széles vaslemez (15. kép 2), most csak 9 cm hosszú, mert a végén betöredezett; ép végénél ívesen lehajló kis keskeny nyúlvány, szeggel. Miután ez a perem elején volt, nyilván a tegez fedeléhez tartozott.

20. *Deszk-D.* 73. sz. feldúlt férfisírban, az összetúrt csontok között találtak egyebek között két darab íjcsontlécet, nyílhegy-töredékeket és a *tegez* vasalásból két vaspálca végződést, szeggel.

21. *Deszk-D.* 76. sz. lovassír. A csontváz jobb vállánál találták a *tegezvasalást* nyílhegyekkel, jobb kézfőnél íjcsontokat. A 12 mm széles alsó vaspántnak körülbelül kétharmad része van meg; három helyen megvan rajta a felfelé menő keskeny vaspálcák csatlakozása (16. kép b).

A vaspálcákból is több hosszabb-rövidebb darabka. Kb. ellipszis-alakot mutat a vaspánt összeállítása. Egy akasztófül fele, három pálcavégződés szeggel, két meggörbített 10 mm széles, szeglyukas vaspánt darabja (18. kép d és e). Legérdekesebb darabja egy 93 mm hosszú és 32 mm széles gyenge ívben hajló 2 mm vastag csontlemez, megközelítően négyszögű alakkal (15. kép 1. a és b). Nyilván a tegez fedelének volt a része. Két keskeny oldalán derékszögben ráhajolt egy-egy keskeny vaspálca, amelynek a vége szélesre kalapálva szeggel volt a csontlemezre erősítve. Volt azonkívül még egy másik, ugyanolyan vastag és hosszú, de csak 8 mm széles csontléc (b), melynek egyik vége letört, a másik végén keskeny nyúlványa van, szeglyukkal. A középén is van rajta szeglyuk.

22. *Deszk-D.* 164. sz. sírból csupán a *tegeznek* néhány vasdarabkája került ki, az alsó vaspánt (15 mm széles) két meggörbített és egy-két egyenes darabkája.

23. A *Szeged-Királyhalmon* talált sírleletek között van egy darab szegecses pálcavég.

Ezeknek a *vaspántoknak* és *pálcáknak* az elhelyezéséből lehetett a tegez *méreteit* és *alakját* megállapítani. A tegez hosszúságát két helyen

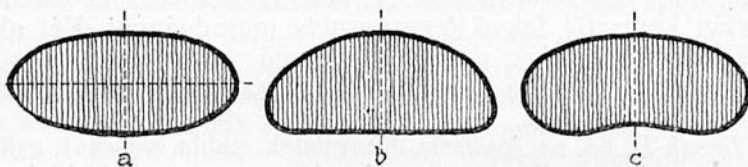

Abb. 17. kép.

sikerült pontosan megmérni. A *pusztabukovai* 3. sír tegeze 0·80 m,⁸⁴ a *kenézli* 11. sz. lovassírban talált tegez 0·70 m hosszú volt.⁸⁵ Szélességének legnagyobb átmérője nem volt valami nagy, s mai szemmel mérve szinte hihetetlen kevés, mert a bővebb is mindössze 14 cm volt, de általában 9—12 cm között váltakozik. Alakját leginkább egy hosszú egyenes lapos hengerhez lehet hasonlítani, amelynek fent lecsukható fedele volt. Alsó keresztmetszetét leggyakrabban az ellipszis-alakhoz hasonló (17. kép a), néha az egyik — a testhez simuló — oldala egyenes (b), vagy homorúra befelé hajló s csak a külső oldala domború (c). Előfordult kerek átmetsetű tegez is; legalább alsó végén egészen kör alakú volt a *kenézli* 11. sz. lovassír tegeze.

Felső végén, ott, ahol a fedele volt, nem volt a tegez ilyen kerekidomú, hanem valószínűleg hosszúkás négyszögű és lapos.

⁸⁴ Arch. Ért. XXIV, 419.

⁸⁵ U. o. XXXIV, 315.

A tegeznek ez a hosszú, lapos doboza (a sírokban talált vaspántok és vaspálcák tanúsága szerint) meg volt pántolva és vasalva. Ez a vasalás egyrészt erősítésül szolgált, mert maga a tegez valami puhább, törékeny anyagból készült, amely szükségszerűen megkívánta ezt az erősítést, másrészt azonban valószínűleg díszítésül is szolgált.

Ezek után a tegez *rekonstrukcióját* a következőképen kísérelhetjük meg: A tegezdoboz alsó elliptikus-alakú szélét egy szélesebb *vaspánt* vagy *abroncs* fogta körül. Ez az 1—2 mm vastag és 10—14 mm széles vasszalag rendszeren néhány vasszeggel volt a tegez fenekét képező fadesszkára felszegelve. A többször említett kenézlői 11. sz. sír kerek tegezfénékpántja 24 bronzszeggel volt a fenékdeszkára erősítve. Általában azonban 8—10 darab vasszeg szokott itt előfordulni. A vaspánt legtöbbször egészen síma és egyenes szélű. Egy esetben (Kiszombor-B. 284.) van némi kísérlet a díszítésre (16. kép c) és a Kiszombor-C. 13. sz. tegez pántjának felső szélét félköríves csipkézés díszíti (16. kép a).

Ebből az alsó pántból, vagy abroncsból indulnak ki függőleges irányban, vagyis a tegez hosszirányában azok a vékony *vaspálcikák*, amelyeknek legtöbbször csak apró darabjait lehet a sírokban találni. Az átlag 5 mm széles és 3 mm vastag; a félkörátmetszetű (ritkábban lapos) egyenes vaspálcák vagy hozzá vannak forrasztva az alsó pánthoz, vagy csak rászegelve (16. kép a). Hogy milyen hosszúak szoktak lenni, vagy milyen magasra mennek fel a tegezen, nem tudjuk. Ezt úgy látszik soha sem lehetett pontosan megállapítani. Felső végükön rendszeren szélesre vannak kalapálva s nyílhegy- vagy levélformára alakítva, amelyen keresztül megy az a szegecs, amelynek segítségével a vaspálcák a tegez oldalához vannak erősítve. Ezek a pálcavégződésesek, minthogy valamivel erősebbek, rendszeren jobban megmaradnak a földben, mint a vaspálcikák, azért gyakran csak ilyeneket lehet a sírban találni. Egyébként elég sűrűn fordulnak elő a sírokban s jellegzetes alakjukkal azonnal elárulják a tegez jelenlétét.

A tegez felső szélét is körülfogta egy ugyanolyan *vaspánt*, mint az alsót. Ennek a felső abroncsnak az alakját, tehát a tegeznek ezen a részén való keresztmetszetét, sajnos nem tudjuk olyan pontosan meghatározni, mint az alsót. Ezen a részén törékenyebb volt a tegez, a vaspántot nem védte az alap vastag deszkalapja, s így hamarabb és jobban elpusztult, mint alul. Mivel pedig ezek a felső abroncspántok nem ívben hajlók, mint az alsók, hanem rendszeren egyenesek, s néha egy-egy sarokra hajlított darab is kerül, úgy gondolom a tegeznek ez a felső vége nem volt egybevágó az alsóval, hanem — mint fentebb említettem — hosszúkás négyszögű. Erről a vaspántról is indultak vékony vaspálcikák, de most lefelé, úgy mint az alsó pántról felfelé. Ezek végén is voltak nyílhegy- vagy levélalakú végződéses szegeccsel. Nincs kizárva az sem, hogy néha a vaspálcikák (vagy némelyik) végighaladtak a tegez egész hosszán, az alsó pánttól a felsőig. A vaspálcák száma különböző volt. A *Kiszombor-B. 284.*

sz. sír tegezén négy a *Deszk-D. 76.* sz. tegezen öt volt egyenletes elosztásban a kerületen. A *Kiszombor-B. 217.* sz. sír tegezén úgy látszik párosával közel egymáshoz, voltak elrendezve.

A tegezmaradványok egyik jellegzetes és könnyen felismerhető részlete az u. n. *akasztófülek* (18. kép f—i). Tulajdonképpen a tegezen hosszirányban haladó vaspálcák ezek is, mint a többiek, csak egy-egy helyen kidudorodik egy rövid darabkája, miáltal a vaspálca és a tegezfal között egy hosszúkás keskeny rés v. nyílás keletkezik, amely alkalmas a szíjacska, zsinór vagy fémkarika keresztül húzására. A kihajlás két végén rendszeren kiszélesedik a vaspálca s ezen megy keresztül a megerősítésre szolgáló szegecs. Ha van levélalakú végződése, akkor abban is van szegecs. Voltak olyan akasztófülek, amelyek a hosszirányú vaspálcákon voltak kiképezve, de voltak olyanok is, amelyek egészen külön darabot alkottak, rendszeren kiszélesedő a két végén, szegeccsel. *Medgyesegyháza 8.* sz. sírban $7\frac{1}{2}$ cm hosszú fület találtak, *Kiszombor-B. 12.* sz. sírban 12 cm, *Kiszombor-B. 167.* sz. sírban egy $10\frac{1}{2}$ cm hosszút; a *Kiszombor-E. 35.* sz. tegez (18. kép g) $9\frac{1}{2}$ cm hosszú külön fülnek egyik vége rá volt szegeccselve a felső keresztpántra. A *Makkoserdő 98.* sz. tegezfül (18. kép f) $12\frac{1}{2}$ cm hosszú. Úgy látszik voltak tegezok, amelyeken csak egy s voltak olyanok, amelyeken két akasztófül volt.

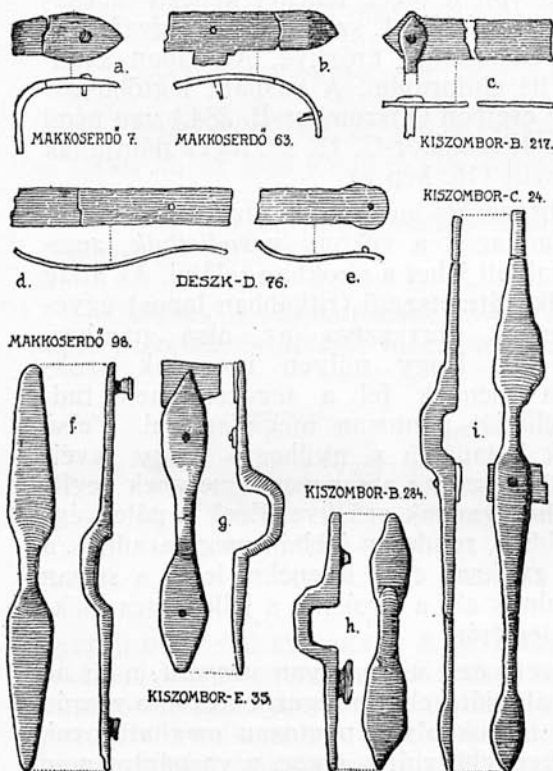

Abb. 18. kép.

Legnehezebb kérdés a tegez felső végének és *fedelének* rekonstrukciója. A nyílvevők úgy álltak a tegezen, hogy a vasból való hegyük *felé* állt, s a nyílvasak a felső nyílás táján voltak. Ezek a nyílhegycsomók gyakran egy szélesebb vaslemezkén vagy vaspánton fekszenek keresztül. Így pl. a *gombos-bogoevojin*, a *székestehérvár-démkőhegy II, 1. sz.*, az *eperjeskei 5. sz. sírban*. A *tuzséri 5. sz. sírban* a nyílak alatt harántul fektetve egy vaslemez, alig észrevehetőleg ív alakra hajlítva, a nyílak felett

szintén harántul egy 15 mm széles vasdarab volt ugyancsak gyengén ívalakra hajlítva. A 6. sz. sírban a nyilak alatt is volt, a nyilak fölött pedig közvetlen keresztben feküdt egy 10 cm hosszú és hozzávetőleg $4\frac{1}{2}$ cm széles vaslemez. Felső széle befelé volt görbítve, homorú oldalán kis lemezke állott ki merőlegesen, melyen kerek lyuk volt. A lemez másik végén hasonló nyújtvány van hasonló lyukkal. A *kenézlői* 11. sz. lovassír tegezén állítólag két S-alakra hajlított papírvékonyaságú rézlemez szegélyezte a nyílást s ezek a tegez vastag peremére voltak rögzítve. (Ez a két rézlemez annyira elüt formájában és méreteiben az összes eddig ismert leletek hasonló célú darabjaitól, hogy nagy a valószínűség, hogy ezek nem tartoztak a tegez fedeléhez vagy felső pereméhez. Zichy István rekonstrukciós kísérlete⁸⁶ e lemezekkel, amely szerint ezek ilyen alakban lettek volna összetéve, már azért is hibás, mert akkor a tegez felső szélessége kétszer 23 cm, azaz 46 cm lett volna, mert egy-egy lemeznek ez a hossza. Ez úgy látszik elkerülte Zichy figyelmét.)

Találtak ezeken a felsorolt haránt fekvő vaslemezeken kívül más-ként fekvő lemezeket is. Így például a *pusztabukovai* 3. sz. sírban találtak a tegez felső végén egy vas-zárólemezt, amely teljesen összevág az alsó pánt hajlásával. A lemez valamivel nagyobb volt, úgy hogy az a tegez nyílására, mint valamely hüvelyre lecsukható volt. A *tuzséri* 6. sz. sírban, a nyílhegyek felett keresztben fekvő vaslemez két végén olyan kerek lyukkal ellátott kis lemezke volt, amelyek csak a fedél csuklóinak vagy sarkainak elhelyezésére szolgálhattak. Úgy látszik ennek a fedéllemeznek az analógiái azok, amelyek a szegedi múzeum ásatásai alatt Kiszomborról és Deszkről kerültek elő. A *Kiszombor-F.* 1. sz. sírban csak két töredéket találtak egy ilyen enyhe ívben hajló, kb. 40 mm széles lemezből. A *Kiszombor-B.* 12. sz. sírban szintén csak csonka darabját találták a 36 mm széles, ívben hajló s egyik szélén behajlított vaslemeznek. A *Deszk-D.* 65. sz. sír vaslemezéből több maradt, úgy hogy egyik vége épen van meg. Egész hossza kb. 10 cm lehetett, szélessége 34 mm, s a szélén egy 6 mm széles és kb. 14 mm-re kinyúló négyszegletes nyúlványa van, amelyen szeg ment keresztül. Másik sarkában is van szeglyuk, úgy látszik talán fára volt szegelve (15. kép 2.). Érdekesebbek ezeknél a következő lemezek, mert többé-kevésbé egyező a formájuk. A *Kiszombor-B.* 284. sz. sírban két darabra tört a 10 cm hosszú és 32—35 mm széles vaslemez; alakja téglalap, egyik hosszanti éle le van görbítve, a két rövidebb oldala ívalakú. Tíz darab 10—24 mm hosszú vasszeg van rajta keresztül ütve, egész rendetlen elhelyezésben. Alsó felületén a szegek között világosan látszik, hogy deszkába volt szegelve, bár a szegek rendszertelen elhelyezése arra mutat, hogy valószínűleg utólag szegelték meg ilyen erősen a vaslemezt, amikor már az eredeti megerősítés valamiképpen meglazulhatott. Ez az eredeti megerősítés pedig érdekes és szokatlan módon történt. A lemez két keskeny oldalának

⁸⁶ Turán, 1917, 161.

közepe táján felnyúlt egy-egy keskeny egyenes vaspálca, ez a lemez szélen meggörbült derékszögben, ráhajlott a lemez lapjára s levéalakra szétkalapált végén keresztül rá volt szegecselve arra (15. kép 4.). Azt már nem lehet megállapítani, hogy milyen hosszú volt ez a két vaspálca lefelé, mert ebben az esetben csak a csonkja maradt meg. Egy másik példányon (Deszk-D. 76) (15. kép 1. c) megvan $9\frac{1}{2}$ cm hosszban az egyik pálca; lehet, hogy még ennél is hosszabb volt. Érdekes azonban, hogy ez a Deszk-D. 76. sz. tegezlemez nem vasból, hanem *csontból* való (15. kép 1. a), bár alakja és mérete nagyjában megfelel az eddig leírt vaslemezekének. A 2 mm vastag csontlemez 93 mm hosszú és a közepén 32 mm széles, nem egészen szabályos téglalapalakú, egyik hosszoldala és a két keskeny oldaléle egy keveset ívben hajlik. Megjegyzendő, hogy a két vaspálca elhelyezése és megerősítése tökéletesen olyan, mint a fent leírt Kiszombor-B. 284. sz. vaslemezé. Hozzá tartozik ehhez még egy második keskenyebb csontlemez is (15. kép 1. b), tulajdonképpen csak ívesen hajló csontléc. Egyik vége le van törve, eredeti hossza 100 mm lehetett, szélessége közepén mérve 8 mm. Az épen maradt végén derékszögben elhajlik egy 12 mm hosszú nyúlvány, amelyben 2 mm átmérőjű szeglyuk van fúrva. Ugyanilyen lyuk van a lécz közepén is, a lécz másik vége ugyan olyan lehetett, mint az ép vége. Ugyanilyen rendeltetésű csontlemezt találtak a Kiszombor-B. 26. sz. sírban, szintén a tegezmegmaradványok között (15. kép 3.). Sajnos nem az egész lemez, hanem csak egy nagyobb darabja került elő, de ez egészen olyan, mint a fentebb leírt példány. Eredeti hossza kb. 80 mm, szélessége 32 mm lehetett. A megmaradt darabon rajta van a vékony vasléc vége és a leszzegecselt kiszélesedő levélidomú végződés. Ehhez a lemezhez is tartozik egy csaknem ugyanolyan alakú keskenyebb csontléc, mint a Deszk-D. 76. sz.-é. Ez a lécz teljes, mindkét végén megvan a derékszögű nyúlvány, s három rövid, félgömbfejű bronzszeg van ráerősítve (15. kép 3. b).

Nehéz feladat megállapítani, miképpen voltak ezek a széles vas- vagy csontlemezek a tegez fedelére alkalmazva, s milyen alakú és szerkezetű volt tulajdonképpen a *fedél*. A sírleletek és ásatási megfigyelések ugyanis itt már cserben hagynak s kénytelenek vagyunk újra az ethnográfiához fordulni analógiáinkért.

Ha tudjuk, hogy milyen volt a tegez alakja, s tudjuk, hogy a nyilak miképpen voltak benne elhelyezve, könnyen találunk megfelelő analógiát. Mind a két feltételnek megfelelő tegezforma a turkesztáni-íj elterjedésének igen nagy területén található. Az előbbi fejezetben megemlített turfáni fal-képeken többször találkozunk tegezabrázolásokkal is. Kettőnek a vázlatos képét a 19. képen mutatjuk be. Mind a kettőt valamikor ujgurok hordták, az egyik Chotschóból, a másik Bázakliből való. Az első kerek, valószínűleg ellipszis keresztmetszetű (19. kép a), alul szélesebb, felfelé keskenyedik s a szájarészénél megint kiszélesedő. Alul fémből való pánt fogja körül és hosszában is futnak keskeny fémpántok, amelyeket kis kapcsok

tartanak a tegez bőrből való oldalán. Sajátságos a felső vége. Lehajtható, u. n. csapófedele van, alkalmasint szintén bőrből. Ha le van csapva a fedél, mint a rajzban, akkor a tegez nemcsak felső végén nyitott, hanem az oldalában is van még egy jókora nyílás, hogy könnyebben lehessen a nyilakhoz férni, s ne kelljen a nyilakat a csúcsuknál megfogni, amikor egyet-egyét kihúznak a tegezből. A nyilakat valószínűleg alulról egy a rajzon nem látható nyíláson, dugták be a tegezbe. A falképek megmentője és magyarázója szerint ez a régiebb tegeztípus iráni eredetű, de lehet török is.⁸⁷ A kucsai falképek szaszanida fegyverzetű vitézei és a chotschoi ma-

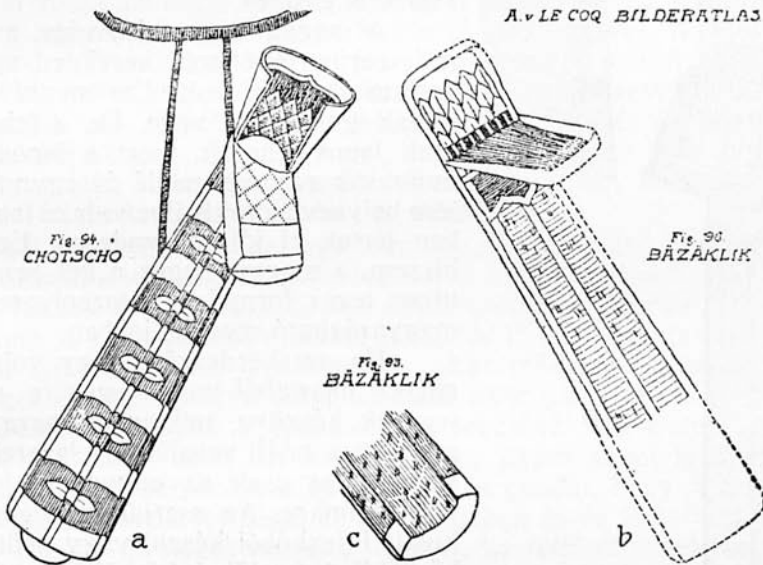

Abb. 19. kép.

nichäus-építmény, valamint a Jenissei-menti sziklarajzok lovasai ilyen tegezt hordanak. A tegez veretei sárgák (aranyozás), belül posztóval van bélelve.

Ez a tegeztípus megfelelne a magyar tegez alakjának, az alsó részét és a pántolást illetően. A felső kerek része azonban nem felel meg a magyar tegezmaradványoknak. Ellenben a másik tegeztípus, amely Bázäklíkből való s a 19. képen b. alatt látható, már sokkal inkább megközelíti a mi tegezünk felső részének valószínű alakját. Ez t. i. fent nem elliptikus, hanem lapos és négyszegletes. Erre a tegezvégre vagy fedélre egészen jól el lehet helyezni a mi vas- vagy csontlemezeinket. Félkörben forgat-

⁸⁷ A. von Le Coq, Bilderatlas, 21.

ható billegő fedele olyan, mint egy bizonyos fajta, nálunk is közismert dobozféléé. Lehet, hogy ennek a billegő fedélnek a felső lapján voltak alkalmazva a lemezek, úgy ahogy ezt a mellékelt 20. kép mutatja. Akkor az oldalt lehajló két vaspálca alkalmasint alsó végükön egy-egy szeg körül forgott, s ez a sarok a tegez nyaka körül futó vaspántba volt erősítve. Ez a felső pánt talán nem is fogta egészen körül a tegez nyakát, hanem csak három oldalról, s elől, ahol a fedél lehajlott, nem volt meg. Több sírban találtunk olyan szeges pántvégződéseket, amelyek e helyről valók lehetnek. (Kiszombor-E. 13., Kiszombor-B. 217., Deszk-D. 76., Makkoserdő 7. és 63.). (18. kép a, b, c, d, e).

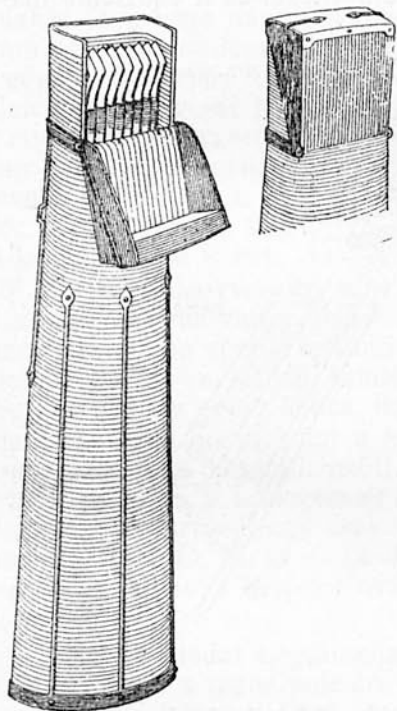

Abb. 20. kép.

csukcsok tegeze bőrből való, amely fehér rénszarvasbőrrel van kivarrva és csinos vonalas díszítésekkel kihímezve. A *giljások* és *goldok* fából készítik a tegezt, amelynek elülső oldalára indadíszek vannak vésvé.⁹¹ A *mordvinok* tegeze fakéregből van fonva.⁹² a *baskirok* tegeze részben medve-

A magyar tegez alsó vége, a sírletek szerint feltétlenül kerekded vagy elliptikus formájú volt. Ezt megkívánta a nyílak tollas alsó vége. De a felső vége csak lapos lehetett, mert a lapos kétélű nyílvasak egymás mellé és egymás tetejére helyezve, csakis ilyen alakú felső részben fértek el jól és rendszeren. Ezért azt hiszem, a magyar tegez a két bemutatott ujjgur tegez formáinak összeolvasztásából magyarázható meg legjobban.

Ha azt kérdezzük, hogy voltaképpen *milyen anyagból* voltak ezek a magyar tegezek készítve, milyen anyagra voltak a sírokban talált vasalások felszerelve, akkor megint csak az ethnológia lehet itt segítségünkre. Az *osztjások* tegeze egy kivájt fatuskóból készül vagy pedig állati bőrből.⁸⁸ A *korjákek* bőrből készítik a tegezt s az oldalait hímmel díszítik.⁸⁹ *Délkeletázsia*ban bambuszból, *Nyugatbirmában* farudok közé feszített fonadékból csinálják a tegezt. A *Hainau*-szigeten bambuszból készül s a fedele bőrből való.⁹⁰ A

⁸⁸ Karutz, Völker Nord- und Mittelasiens, 90.

⁸⁹ U. o. 91.

⁹⁰ Buschan, Völkerkunde, II, 645.

⁹¹ Buschan, i. m. II, 303, 291.

⁹² U. o. III, 918.

bőrrel volt bevonva.⁹³ A fennebb leírt *ujgur* tegeztek színes bőrből voltak készítve s belül posztóval voltak kibélelve.

A magyar tegezvasalások belső oldalán mindig észlelhető valami barna színű, könnyen porló anyag, amely néha farostokra emlékeztet. A tegez feneke és a fedele néha csakugyan fából való volt. De hogy a tegez kerekre hajlított oldalai is fából lettek volna, mint némelyek mondják, nem valószínű. A hosszirányú vaspálcákon soha sincsenek szegek, hanem mindig szegecsek (u. n. aklaszegek). Fát pedig nem szoktak szegecselni, mert nem is lehet. Csak fémre (bádog) vagy más puhább anyagra, pl. bőrre, nemezre lehet a vasléceket szegecselni, de fára nem. Legfeljebb arra lehet gondolni, hogy *fakéreg* lehetett a tegez anyaga, leginkább nyírfakéregre lehetne gondolni (de ez is bőrrel volt borítva). Az ethnográfusok tudják, milyen nagy szerepet játszik még ma is a nyírfakéreg a szi-bériai, főleg rokon népeknél, s feltehető, hogy az ősmagyaroknak is kedvelt anyaguk volt. Egyébként a legkézenfekvőbb feltevés az, hogy a tegez vastag *bőrből* készült. S éppen azért, mert az aránylag puha bőrből való volt a tegez fala, kellett rá a vasból készített pántolás, hogy merevséget, tartást adjon neki, s még díszítésül is szolgáljon.

Végül meg kell említeni egy még megoldásra váró kérdést. A magyar sírokban, a tegezekben aránylag kevés nyilat találtunk. Három-négy darab a rendes, 6—7 a legtöbb, ami egy csomóban előfordul. Pedig a tegez mérete is elárulja, hogy abban legalább 15—20 nyíl is elfért.⁹⁴ Úgy látszik a sírba kevesebb nyilat tettek, mint rendszeren. *Kihúzni* a nyilakat a tegezből igen könnyű dolog lehetett, akár mennyire is meg volt az tömve. De hogyan tették a nyilakat be a tegezbe? Már *Hampel* is észrevette ezt a kérdést, mert azt mondja, hogy ügyes kezét igényelt öt-hat nyílveszőnek beléhelyezése a nyíltartóba és gondot, hogy a tollas szárnyak megmaradjanak természetes helyzetükben és ne zavarodjanak egymásba.⁹⁵ Bizony ez nehéz művelet lehetett, ha *felülről* tették be a nyilakat, és öt-hat darabot még úgy-ahogy valahogy bele lehetett helyezni így is, de többet semmi esetre sem. Pedig egészen bizonyos, hogy öt-hat, a tegezben ide-oda lötyögő nyíllal nem vonultak hadba, hanem igenis jól megtömött tegezgel. *Le Coq*⁹⁶ úgy véli, hogy valószínűleg volt a tegez alján is egy elzárható széles nyílás, amelyen keresztül a nyílveszőket *alulról* dugták be a tegezbe. Így már könnyű művelet volt a nyilak elhelyezése s a tollazat megsérülése így volt zárva. A magyar tegezen is lehetett ilyen elzárható nyílás, talán az egész fenék levehető volt. Egy másik mód az lehetett, hogy a tegez oldalát kellett egy helyen egész hosszában kinyitni, s így még könnyebben lehetett a nyilakat egymásra fektetve

⁹³ Buschan, i. m. III, 886.

⁹⁴ Negyven azonban semmiesetre sem, mint Salamon Ferenc véli, A Magyar Haditörténethez, 82.

⁹⁵ Újabb tanulmányok, 42.

⁹⁶ I. m. 66.

belehelyezni. Az osztjakok fategezésnek egyik oldala egész hosszában nyílik.

Zichy István A honfoglaláskori tegez és keleti kapcsolatai c. értekezésében⁹⁷ a következőket mondja a tegezzel kapcsolatban: „A kereszténység elterjedése után úgylátszik megszűnt a fegyveres temetkezés, talán tilos is volt, így csak a XIV—XV. századi székelyföldi falfestményeken találkozunk megint tegezünkkel“. Ezt az állítást úgylátszik megdöntik a szegedi múzeum újabb ásatásai, amennyiben a *kiszombori* magyar sírok jó része az első királyok korából való, a *Deszk-D.* jelzésű magyar temetőt pedig 60-nál több érem hitelesen datálja, még pedig Szent Istvántól—Szent Lászlóig. Pedig éppen ebből a két temetőből kerültek ki legkiválóbb erre vonatkozó leleteink, 12 íjnak, 17 tegeznek és 89 nyílnek a maradványai!

VI. Befejezés.

A magyarok tökéletes fegyvere, a keletről hozott turkesztáni típusú *íj*, a levélidomú *nyilcsücs*, a keleti formájú tegez és a szörméből készült *íjtartó* úgy látszik az új hazában nem sokáig maradt meg közhasználatban. Külön tanulmány tárgya ennek az időnek pontos meghatározása, de azt hisszük, hogy két évszázadnál hosszabb időre aligha terjedt ki. A tatárok betörésekor már régen nem használták az ősi íjat-nyilat, mert hiszen közismert az a történeti adat, hogy a muhi csata alkalmával keservesen tapasztalták a magyarok, hogy a nehéz fegyverzet mit sem használt a tatárok nyilai ellen. Nyilvánvaló, hogy a tatárok betörése alkalmával megisméltődött az, ami a magyarok betörése alkalmával, három és fél évszázaddal az előtt történt. Most a tatárok voltak fölényben, mert ők még a régi keleti íjat használták, a magyarok ellenben már a nyugati népek harcmodorát és fegyverzetét vették át. Most ők voltak hátrányban eme félelmetes keleti fegyverrel szemben.

Az a hadászati fölény, amellyel a magyarok annak idején a szomszédjaik és a nyugati népek felett rendelkeztek, tehát csak addig tarthatott, amíg az ősi, tökéletes fegyver birtokában voltak. Tudjuk, hogy a magyarok ellenfelei is használták az íjat fegyverül, de ők csak az u. n. *egyszerű íjat* ismerték. Még ez sem volt általános náluk, leginkább csak a bretonok, a normannok és az angol-szászoknak voltak íjász osztagaik hadban, ellenben a germánok nem használták háborúban, legfeljebb csak vadászaton, ezt a szerintük alattomos és gyermekes fegyvert.⁹⁸ Érthetetlennek tetszik azonban az, hogy ha már saját kárukon megismerkedtek a magyarok kiváló fegyverével, miért nem vették át ők is ezt a turkesztáni típusú íjat. Valószínűleg mert nem értettek a használatához, a készítéséhez még kevésbé. Nem lehetett akkoriban gyárakban megrendelni ezerszámra a fegyvert, mint ma. A magyarok íjgyártói pedig valószínűleg nem is vállalkoztak volna ilyen „hadiszállításra“. Más hadi erkölcsök voltak akkor érvényben, mint ma!

⁹⁷ Turán, 1917, 162.

⁹⁸ A. Demin, Die Kriegswaffen, 66.

Hogy a magyaroknak e kitűnő régi fegyvere lassankint eltűnt a használatból, abban több különféle ok és körülmény játszhatott közre.

Amikor a magyarok áttértek a keresztény hitre s kezdett közöttük meghonosodni a nyugati műveltség, valószínűleg a főúri és előkelő körök honosították meg az új nyugati fegyvereket is. A nyugatról bejött előkelő urak és lovagok magukkal hozták fegyvereiket is s ezek használata csakhamar a mieink között is elterjedt. Amit pedig a felsőbb körök egyszer divatba hoznak, az gyorsan kezd terjedni a alsóbbrendűeknél is.

A régi magyar íj eltűnését úgy képzelhetjük el, hogy eleinte lassan kiszorult ez a felsőbb körökből, s csak a köznépnél maradt meg általánosan. De ott is csak addig, amíg tartott a keleti szokású nomád vagy félnomád kizárólagos állattenyésztő-pásztorokodó életmód. Mihelyt azonban ez a lovas pásztorkodás megszűnt, s az időközi vándorlást többé-kevésbé földhöz kötött életmód váltotta fel, csaknem feleslegessé vált a régi életnek tipikus fegyvere, az íj is, s ez legfeljebb mint vadászfegyver maradt meg és élt tovább. Hadi eszköznek pedig, valószínűleg a nyugatról jött urak behatása alatt, átvették a nyugati fegyvereit.

Az íj eltűnésének egy másik oka talán az lehetett, hogy az idő múlásával lassanként elfelejtődtek itt Magyarországon az íj készítésének mesterségbeli titkai. A gyakorlott kitűnő mesterek, — a régi magyar nyelv *íjgyártói*, akiknek emléke még ma is él az *Igyártó* és *Nyilas* családnevekben — kihaltak, nem volt hozzájuk méltó utódjuk. Ennek pedig valószínűleg az volt az oka, hogy mivel a felsőbb körök megszűntek vásárlói és megrendelői lenni, nem volt már érdemes kiválóat, kitűnőt, díszeset, drágát készíteni ebből a fegyverből s ezáltal lassanként aláhanyatlott a mesterség technikai színvonala. A készítés idővel kontárok kezére került, feledésbe mentek a régi bevált készítmények s így természetesen alászállt a készítmény minősége amiáltal elvesztette az íj a nyugati fegyverek felé való fölényét. Miután az ilyen fegyver kiválósága éppen a készítés tökéletességén és gondosságán alapul, a minőség hanyatlása okvetlen a fegyver halálához vezethet.

Az íj eltűnésének harmadik oka talán az éghajlati viszonyokban keresendő. Meg lehet figyelni, hogy a turkesztáni típusu íjat főleg száraz klímájú országok népei használják. Talán ez magyarázza meg részben ennek a íj típusnak középázsiai eredetét is. A parthusok íjja azért volt olyan kiváló, mert országuk száraz éghajlata nagyon kedvezett neki. Ellenben a téli nedves levegő ártott az íjnak, ezért télen nem viseltek háborút. Éjjel sem hadakoztak, mert az éjszakai dér meglazította az ideget az íjon.⁹⁹ Heltai Krónikájában olvassuk: „Meg ázic vala kez iyec, és anyira meg nyula idegec, hogy semmit nem lőheténc“. Az egykorú évkönyvek szerint a magyarokat 954-ben a franciaországi lobezi kolostor ostrománál hirtelen zápor lepte meg, melytől íjjaik húrjai megereszkedtek

⁹⁹ Jähns, Entwicklungsgeschichte, 305.

s azért abban kellett hagyniok a nyilazást. Ettől aztán állítólag annyira megijedtek, hogy futásnak eredtek.

Magyarországnak az éghajlata, bár részben hasonló is hozzá, mégis erősen különbözik a keleti őshazától, mert itt sokkal több eső esik, mint a délorosz steppén. Kivált a honfoglalás idején még nagyobb lehetett a különbség, mint ma, mert akkor a magyar Alföld még tele volt mocsarakkal, vadvizekkel és az erdők is sokkal nagyobb terjedelműek voltak itt akkor, mint ma. Ezt az időjárási különbséget a magyarok beköltözésük után hamarosan tapasztalhatták saját kárukon. Ez tehát szintén egyik oka lehetett annak, hogy régi legyverüket idővel elcserélték egy másikkal, tökéletlenebbel ugyan, de az itteni viszonyoknak jobban megfelelővel.

A nyugati népek íjját, egy másik, annál tökéletesebb lőfegyver, a *számszerij* (Armbrust) szorította ki. Franciaországban már a IX. században, Németországban a XII. századtól kezdve el volt terjedve. Az 1139. évi második lateráni zsinat szigorúan tiltotta ugyan a használatát, de csak a keresztények ellen való háborúban; pogányok és eretnekek ellen szabad volt használni. Az akkori nagy urak azonban nem igen törődtek ezzel a tilalommal, a számszerij egész Európában gyorsan elterjedt.

Valószínűleg ez a fegyver szorította ki a magyarok íjját minálunk is. Érdekes ebben az, hogy ezt az új fegyvert nem a németektől vagy a franciáktól vették át ősünk, hanem a csehek és tótok közvetítésével ismerték meg. Ezt a fegyver magyar neve bizonyítja a nyelvtudomány megállapítása szerint. Elég korán térhettek át erre a fegyverre nálunk is, mert bár a XII. és XIII. században még jobbára szeges végű nyílvasakat használtak, de már u. n. köpüs nyílcsúcsok is előfordulnak a magyar sírokban, ami szerintem kétségtelenül a számszerij használatára mutat.

Az íj és a nyíl is, általában megtette fejlődésmenetének folyamán azt az utat, amely a népek más ethnográfiai tárgyainak sorsára jellemző: eredetileg az emberiség legelső kezdetleges fegyverei közé tartozott, aztán lassanként tökéletes és félelmetes harci eszközzé fejlődött, de idővel vesztett értékben és megbecsülésben, lassú visszafejlődéssel lejjebb és lejjebb került, míg végre elérte lefelé haladásának utolsó állomását: gyermekjáték lett belőle.

A teljesség kedvéért megemlítjük végül még az íjnak és a nyílnak néhány nyelvi vonatkozását is.

A nyelvészek megállapítása szerint az *ij* és *iv* azonos szavak, ugyanazon szónak változatai.¹⁰⁰ Ennek az *ij* ~ *iv* alakú szónak eredeti jelentése az itt tárgyalt harci eszköz volt, de utóbb az olyan görbe vonalat is jelentette, amely hasonlított ennek az eszköznek az alakjához. Idővel a szónak két alakja és két jelentése megoszlott: az *ij* alak mellett csak az eredeti jelentés maradt meg, az *iv* alak mellett pedig csak az újabb átvitt jelentés (pl. boltív).

¹⁰⁰ MNyr. XII, 154. és XXIV, 245.

Nyelvtörténeti adatok szerint az *ij* szónak *ijas* származéka „sagittarius“ jelentésben csak gyéren volt használatban. A Bogenschütze-t magyarul a legrégebb idők óta *nyilas*-nak nevezték (innen a *Nyilas* családnév), az *ij*-ről pedig azokat nevezték, kik az íjat, nyilat készítették; ezek az *íjgyártók* vagy *ígyártók*. Innen a máig meglévő *Igyártó* családnév.¹⁰¹

A régi magyarok (mint számos más nép is) kockavetés helyett *nyilal*, *nyilvonással*, *nyilvetéssel* éltek, amikor a zsákmányt maguk között igazságosan akarták felosztani. Ez a szokás a földközösséggel kapcsolatban fennmaradt a legújabb időkig. „Obgleich die Magyaren sich nicht mehr der Pfeile bedienen, so hat sich doch der Name dieses Looses, nebst der Sache selbst, bis auf den heutigen Tag bey ihnen erhalten. Denn in [Beregszász, Nagymuzsaly] wird die gemeine Wiese jährlich vor der Mähezeit in so viele gleiche Teile getheilt, so viel es da Haushälter giebt. Jedes Stück Wiese wird numerirt und die Nummern noch einmal auf besondere Zettel abgeschrieben, werden in einen Topf oder in ein anderes Gefäß gethan. Nachher zieht einer nach dem anderen, und erhält jeder das Stück Wiese, worauf ihm sein Zettel hinweist. Diese Handlung heisst nun *nyil-húzás* die Pfeilziehung, und das dadurch erhaltene Stück Wiese *nyilas* — sagittarius — d. i. durch den Pfeil Erhaltenes. Auch liegende und bewegliche Güter werden auf diese Art unter Blutsverwandten getheilt. Vor Alters muss diese Handlung auch bey den Magyaren durch Ziehung der Pfeile geschehen seyn; wenigstens der Name derselben zeugt dafür“. (Beregszászi Nagy Pál, 1797.)¹⁰²

Ennek emlékét őrzik az ilyen népi kifejezések: „Egy *nyil* szántó, egy *nyil* erdő, két *nyil* rét . . .“¹⁰³ (Egy *nyilas* szőlő Hajdunánáson körülbelül 20—22 sor szőlőt tesz ki).¹⁰⁴ Megmaradt ennek a nyillal való földosztásnak az emléke a *Nyil* és *Nyilas* nevű dűlőnevekben is.

Hasonlításokban is használatos a nyíl: „Úgy ment, mint a nyíl“, „Egyenes, mint a nyílvessző“, „Hegyes, mint a nyíl“, „Sebes, mint a nyíl“, „Repül, mint a nyíl“. — A példabeszédek és mondások közül: „Nem vet az okos magánál nagyobb nyilat“, „Nyilat tompít, ki serpenyőt lövöldöz“, „Nehéz az ellőtt nyilat visszahúzni“, „Erősen felvont íj hamar elpattan“, „Nem pengeti az íját, aki madarat akar löni“. — Káromkodásokban: „Verjen meg az Isten nyila“, „Az Isten nyila“.

*

A merseburgi dóm kincstárában őriznek egy rozsdás nyílcsúcsot, amelyet a 933. évi riadei csata színhelyén találtak. Azt írja e nyílcsúcsról egyik német történetíró: „Ein Teil der Weltgeschichte haftet an dieser

¹⁰¹ Nyr. VI. 351; u. o. XXXV, 426.

¹⁰² U. o. XXXV. 427.

¹⁰³ U. o. XXX. 200.

¹⁰⁴ U. o. XXVI, 225.

morschen Pfeilspitze. Sie ist gleichsam der scharfe Stachel der Erkenntniss, welche die Ungarn dort schmerzhaft traf und sie mahnte, dass sie an einem Wendepunkte standen, dass ihre Zukumit an andere Bedingungen gebunden sei, durch andere Mittel sicher gestellt werden müsse, als durch fortgesetzte Wagnisse und Beutezüge“ (Meynert).

Zárjuk be a régi magyarok kitűnő fegyveréről szóló tanulmányunkat a német tudósnak e szavaival. A magyarság történetében csakugyan fordulópont volt ez az idő, s a jövője más feltételek alapján fejlődött tovább.

Dr. Cs. Sebestyén Károly.